Annual Subscription Fee 100/- 3rd October 2015

ओ३म्

आर्य जीवन
ఆర్య జీవన్

संस्कृति संरक्षण व सामाजिक परिवर्तन का संकल्प
హిందీ-తెలుగు ద్విభాషా పక్ష పత్రిక

Much awaited book of

Swami Agnivesh a well known social activist and winner of the Alternative Nobel Peace Prize (the Right Livelihood Award)

published by leading publisher Harper Collins

'Applied Spirituality'

released on his 77th birth day the 21st September 2015

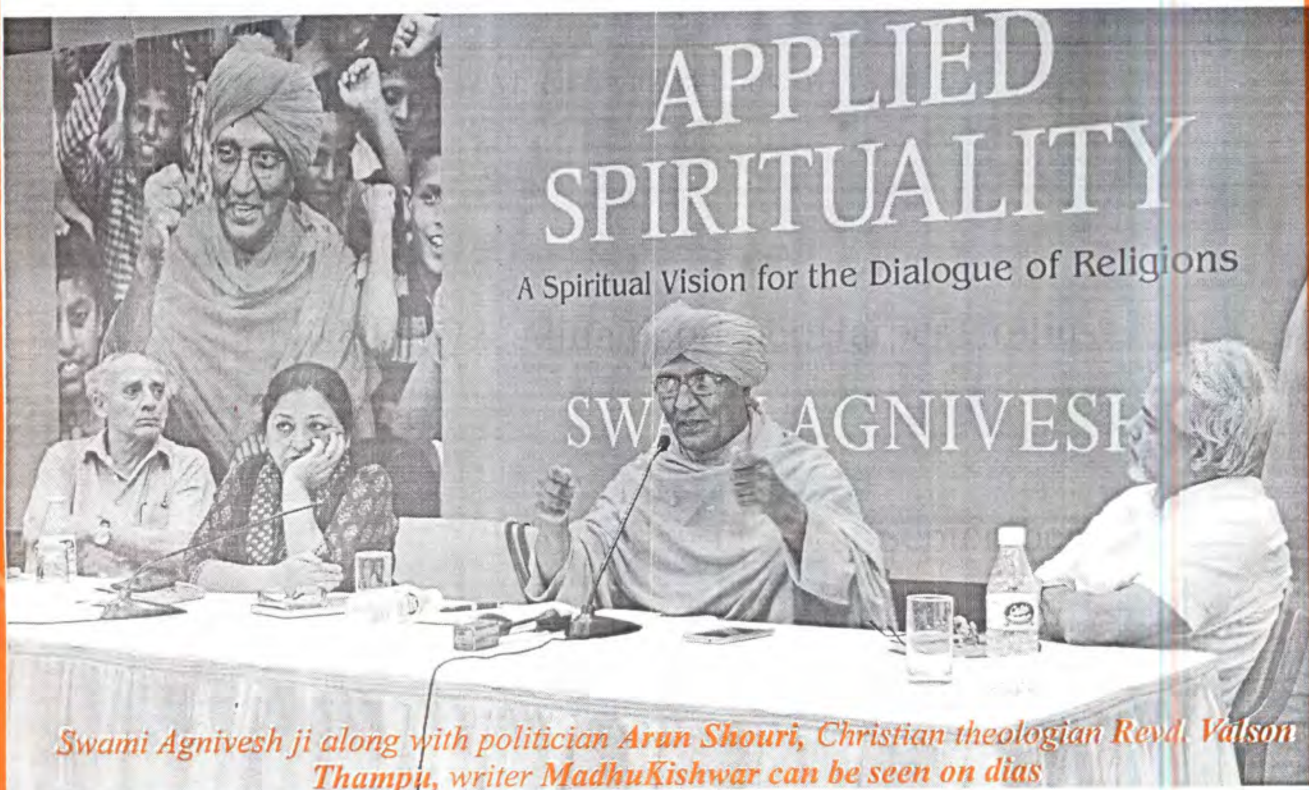

Swami Agnivesh ji along with politician Arun Shouri, Christian theologian Revd. Valson Thampu, writer MadhuKishwar can be seen on dias

77th birth day of Swami Agnivesh was celebrated on 21st of September in a different manner this year. While the day was earmarked for the release of his much awaited book 'Applied Spirituality' published by leading publisher Harper Collins, it was ironical that he had to spend the first better part of the day in the New Delhi's Parliament Street Police station protesting the detention of some bonded labourers who were rescued from Rohtak and who were protesting in front of Haryana Bhavan in New Delhi.

Sirohi turns over a new leaf

The Rajasthan district has restored both gender and green balance by planting trees to mark the birth of a girl child

Sirohi : Five-year-old Sugna enters the temple complex and embraces a neem tree her own age, as her mother Wagtu Devi looks on. The mother and daughter are particularly attached to this tree at the temple of Banoshwari

A TREE LIKE ME: In the village of Sanwada, five-year-old Sugna hugs the tree that was planted at her birth, while her mother Wagtu Devi stands by. (Below) The auspicious Banoshwari Mata temple is a preferred spot for planting saplings

Mata. In Sanwada village, in the district of Sirohi in southern Rajasthan, this tree was planted to celebrate Sugna's birth. Around them stand more trees, each one symbolic of the birth of a girl child.

"We started sensitizing people of the area about the significance of the girl child in 2005," says Sunita Sharma, secretary of the NGO, Society for All Round Development (SARD). "In 2010, the villagers, along with public representatives, decided to plant saplings whenever a girl child was born. Since then, all 38 gram panchayats in the region have followed the examiple, and villages like Sanwara, Nagani, Selwada and Lunol have taken it up in a big way." The effort, she hopes, will balance the skewed gender ratio of Sirohi district which, according to the 2011 census, was 830-one of the lowest in the country.

Change is already visible. The verdant green cover around Banoshwari temple is testament to the improving gender ratio in the region. "By planting saplings when a girl child is born, we show we are wwelcoming of girls, and we create green cover at the same time," says Bhabharam, a resident of Sanwada. Around five years ago, he claimed, not a single tree grew around the

temple; now there are hundreds planted by people of his community (Rebari). A nearby Gogaji temple tells a similar story. It was barren but now thrives with green cover.

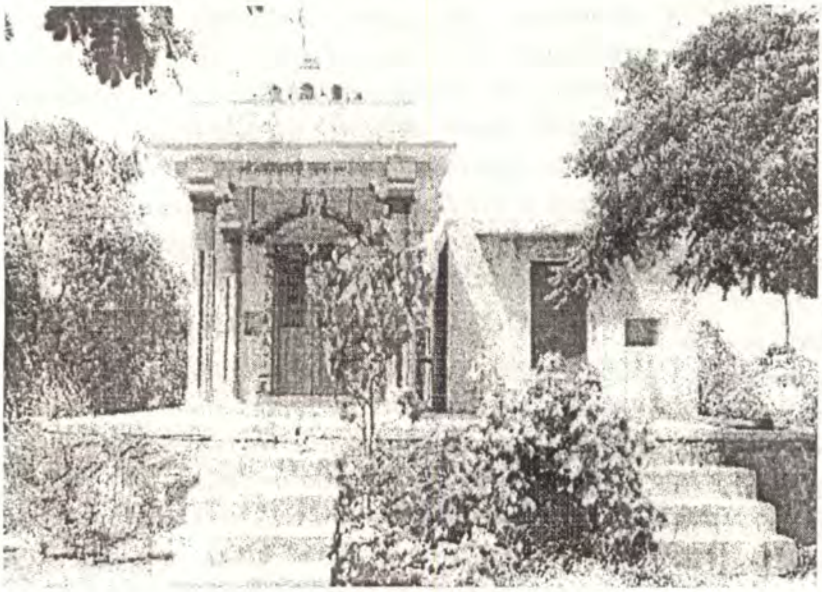

While Sanwada honours birth, Pratapgarh district commemorates death with trees, with villagers planting saplings on the passing of a family member. So, trees in this area are revered. It was in fact this practice that impressed the Rebaris enough to adapt it. "Here people consider trees holy for its utility: they give us shelter, fruit, wood. Now, they're precious also because they represent our girls," Wagtu said, adding that by taking care of each other's trees, they were in effect, extending their guardianship to each other's children.

The villagers plant their saplings in the temple when they run out of space at home. "At the temple we don't have to worry about water for the plants; water is scarce in the village," said Walaram, a youth.

The initiative, says Sharma, was intended to stem female feticide that ran deep in the region. "Pregnant women from the district would go to Palanpur, in Gujarat to avail of sex determination. In 2012, then under-secretary in the health ministry, DN Sahoo, issued a letter directing the Gujarat government to investigate the complaints filed by Rajasthan, on the issue," she recalled.

Whether or not the investigations made a difference or the homespun campaign, the reality on the ground soon changed. Shobha, an anganwadi worker at Sanwada gram panchayat, said, "The low sex ratio earlier testified to sex determination, but now, girls thrive here. Women have up to three daughters," she said.

"Chhori toh hayee howehai (girls are better),"

ventures Lalita, another anganwadi worker from Nagani village, where people have started planting saplings, not just in homes and temples, but in schools too. "Most plant ashoka trees, because they are auspicious," she adds.

The tune the district is now singing has changed entirely for the better, with the local administration leading the chorus. The daughter-in-law os Sanwada's deputy sarpanch and zilla parishad member, Urmila Vaishnav, had this to say, ***"Trees give us life, and girls infuse the family with life.*** So in our meetings, ***we discuss how to grow both, girls and trees."*** from TOI

President Arya Pratinidhi abha AP-Telangana Sri Vithal Rao Arya planting the saplan along with State Minister for Forest Sri Jogu Ramanna and State Health Minister Sri Laxma Reddy

About Swami Agnivesh ji

Swami Agnivesh, winner of the Alternative Nobel Peace Prize (the Right Livelihood Award), 2004, is a cyclonic Swami. At the young age of 28, he abandoned a promising career as a professor of law and management in Calcutta for a life of activism. Born into a Brahmin - upper caste - South Indian family, he shed his name, caste, religion, family, and all his belongings and property to adopt the life of a 'Swami' or renunciate, and began his life's crusade for social justice and compassion. The term 'Swami' is misused and misunderstood. It denotes, as with Christian or Buddhist monks and renunciates, one who gives up all his individual, social and birth based identities and belongings to serve humanity and pursue spiritual truth.

Seventy five-year-old Swami Agnivesh is easily the most distinguished leader of the Arya Samaj. In 1994, he was appointed the Chairperson of the UN Trust Fund on Contemporary Forms of Slavery. He is better known across the globe in general and India in particular for his campaigns against bonded labor, and is founder-Chairperson of the Bandhua Mukti Morcha (Bonded Labor Liberation Front). He was elected as the President of the World Council of Arya Samaj (Sarvadeshik Arya Pratinidhi Sabha) in 2004.

Whether it was Gandhi, Dayanand, Ambedkar all worked for the betterment of the society and the people with a few differences in their methods and ideals. They all styled themselves in particular ways. Swami Agnivesh too has his own style but with clear reasons and commitments. He is clad in saffron from top to bottom. However, we often find Swami say that the saffron, 'is my uniform for socio-spiritual action, a call to battle on behalf of the oppressed.' Saffron is the color of sacrifice, commitment and purity and he believes it helps him in his work of love, truth, compassion and justice. However he also makes it absolutely clear and says with utmost realism and practicality that, "If my clothes come in the way of this, I won't mind renouncing them. It matters little if you call me "Swami Agnivesh or simply "Agnivesh". All that matters is the fire inside me, the presence of the divine in the inner temple of my being, should continue to blaze till the end."

Swami Agnivesh is a man of action. He preaches but preaches only what he practices. His words catch fire in the heat of his involvement imprinted with the zeal of compassion. He has given proof of being an outstanding leader and has inspired many young minds to strive towards making this world better place to live in. His dedication to work with the oppressed and passion for social justice are as old as his political career which goes back many years to his entry into the Haryana Assembly in 1977. His activism, appearance and understanding leaves a lot of us astonished and at the same time provokes us to strive hard for social amelioration while generating love and respect among the masses. He looks like a sadhu (holy man), talks like a politician and - most importantly - voices the case of the underprivileged millions of India. Unlike the politicians who mouth religion between the teeth of communalism, Swami Agnivesh participates in politics as an outworking of his spirituality. He bridges politics and religion with the plank of social justice.

For over four decades Swami Agnivesh has campaigned for the rights and dignity of 'bonded labour' or inter-generational slaves, and child labour, and restored their freedom through path-breaking new legislation. Swami Agnivesh is one of the very few people who have seriously taken up the responsibility to fight for the poor and the underprivileged. He has continuously waged battles in order to fulfill his duty towards this cause. Swami Agnivesh's campaigns have led him to fight alcoholism, female foeticide, bonded labor, child labor, injustice to Tribals and Adivasis, as well as struggle for the emancipation of women and even the violence against animals. His current 'mission' includes

fighting the consumer culture and the Western model of development in India, opposing Western cultural imperialism, and battling casteism, obscurantism and communalism.

He established the Movement for the Freedom of Bonded Labour (Bandhua Mukti Morcha). He has advocated relentlessly for women's rights, taking on the most controversial issues. In turns, he has addressed the plight of child widows, the shameful practice of sati, the burning of widows on the husband's funeral pyres, dowry deaths where greedy parents-in-laws murder their young brides for more money. He has actively crusaded against the crime of female foeticide, which has reduced India's population by about 60 million females! An environmental activist, he draws on Gandhian wisdom to advocate simplicity and sustainability and economic rights, and to deplore the economics of greed that accompanies globalization.

While Swami Agnivesh's chief preoccupation is social justice and rights, he has also championed the search for peace in violent conflicts. He has led numerous initiatives to foster peace and interfaith harmony in Kashmir during the worst periods of violence. He partook in a peace march to Palestine 2012. His particular concern at present is the Maoist conflict that is spreading across large swathes of central India. In 2010 Swami Agnivesh was appointed by the Government of India as the mediator to foster dialogue between the government and the Maoist leadership. He is at present deeply concerned with the plight of the aboriginal Indians called Adivasis dwelling in this area for millennia, who are facing the brunt of this conflict. He is actively involved in advocating for their protection and rights.

Swami Agnivesh has spearheaded the interfaith and inter-religious movement nationally and globally. He has steered it towards genuine responsible engagement in overturning many of the social scourges that religions inadvertently or deliberately support. The Sarva Dharma Sansad or All Faiths Parliament he established in India in 2007 is the first interfaith movement that includes both women and men leaders. Its purpose is to overcome the seven principal scourges of Indian society: casteism and discrimination; injustice and violence against women; extremism; dogma and communalism; drug and alcohol abuse - that is also linked to violent abuse of women and children; poverty and exploitation; and corruption. Swami Agnivesh also hosted a weekly television debate on parliamentary TV called 'Vichar Manthan' or Thought Forum where eminent experts addressed burning social and political issues amongst a live audience of youth from diverse cultural and religious backgrounds.

Swami Agnivesh stresses his faith in spirituality, and he makes it very clear that spirituality ought

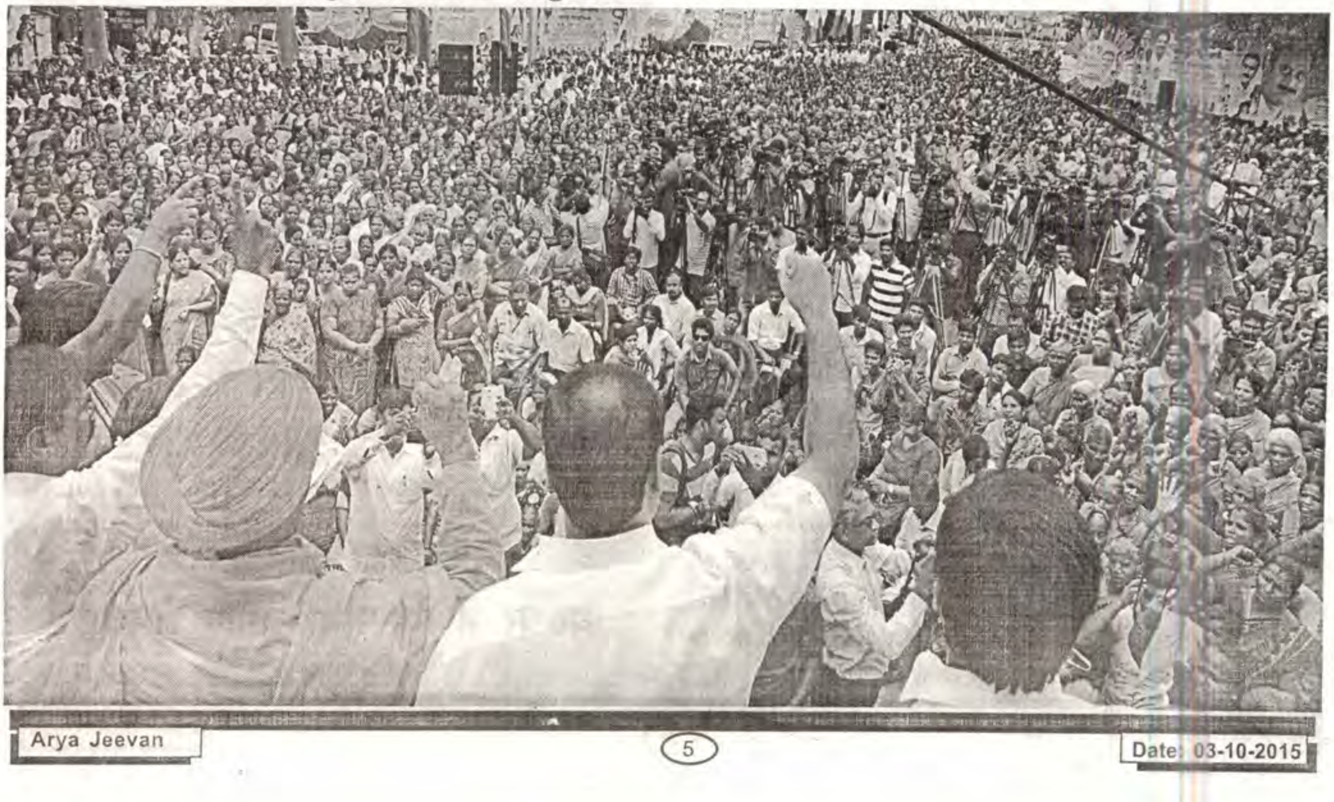

to be 'social spirituality'. In other words, it ought not to be of an individualistic or escapist variety. He stresses the need to keep the interest of various people in society intact and above the interest of individuals. His education in Arya Samaj persuaded him to believe that the spiritual quest of an individual is inextricably linked with his social life. Spiritual quest of an individual and one's social life complement each other like two sides of the same coin. Religion should thus, never degenerate into an exercise of escapism.

He is unsparing in his critique of the 'bankruptcy of the political leadership' of India. Issues taken up during the freedom movement, like pledges to stop the proliferation of liquor, have been fast forgotten. What has been taking deeper roots instead is communalism religious fundamentalism and obscurantism. For him spirituality should be made into a resource for social transformation. If one is seriously committed to change and transformation in society, then obscurantist, ritual-ridden, superstition-mongering religion needs to be given a prompt burial. And this is what he strongly insists on.

According to him, 'Our real issues are poverty and the glaring socio-economic inequalities which need immediate attention.' These are the biggest issues and challenges that we are faced with.' He points out that the values common to all religions have been neglected and the vacuum thus created has been filled by communal politics. For Swami Agnivesh belief, faith and action cannot be compartmentalized. He is outspoken about the ironies of religion. India has the largest number of temples and shrines in the world. The goddess of wealth (Laxmi) is in India; yet our country is beset with abject poverty. Saraswati, the goddess of learning, is worshipped in India, but our country continues to be plagued with illiteracy.

Well-informed and up-to-date with social issues, the swami has clear perspectives on a wide range of issues - ranging from the ruinous debts of the Third World nations (which he wants to be abrogated), to cultural imperialism, to an appropriate developmental pattern, unsustainable over-consumption by the rich, and of course, the need to make religion more people-friendly. Swami Agnivesh is a man of word and practice absolutely determined to achieve his goals.

पौधा लगाएं जीवन बचाएं

पौधा लगाना परमात्मा की उपासना का प्रतीक

पौधा लगाएं - प्राणी कोटी की रक्षा करें
सरकार के इस अप्रतीम प्रयास को सफल बनाएं

महायज्ञों का आयोजन कर
घर-घर में पेड़-पौधा लगाएं लगवाएं

'संसार में मनुष्यों के कर्तव्य संबंधी ज्ञान–विज्ञान का सर्वोत्तम ग्रन्थ सत्यार्थ प्रकाश'

–मनमोहन कुमार आर्य, देहरादून

कबीर दास जी ने सत्य की महिमा को बताते हुए कहा है कि 'सांच बराबर तप नहीं झूठ बराबर पाप, जाके हृदय सांच है ताके हृदय आप'। वस्तुतः संसार में सत्य से बढ़कर कुछ नहीं है। ईश्वर, जीव व प्रकृति सत्य हैं अर्थात् इनका संसार में अस्तित्व है। बहुत से सम्प्रदायों व स्वयं को ज्ञानी मानने वाले लोग आज भी न तो ईश्वर के अस्तित्व को मानते हैं और न ही जीवात्मा को। ऐसी स्थिति में सत्य क्या है? इसे जानने की प्रत्येक मनुष्य को, चाहे वह किसी भी मत व सम्प्रदाय का क्यों न हो, स्वाभाविक इच्छा होती है। इच्छा रखने पर भी उसे उसके प्रश्नों के उत्तर नहीं मिलते तो विवश होकर वह परम्पराओं का दास बन जाता है। महर्षि दयानन्द के जीवन में भी समय आया जब उन्होंने ईश्वर, मूर्तिपूजा व मृत्यु विषयक कुछ प्रश्नों को जानने की जिज्ञासा की परन्तु उन्हें कहीं से इसका समाधान नहीं मिला। इस पर उन्होंने स्वयं ही सत्य की खोज करने का निश्चय किया और कालान्तर में घोर तप व पुरुषार्थ के बाद वह अपने मिशन में सफल रहे। उनके गुरू प्रज्ञाचक्षु स्वामी विरजानन्द की प्रेरणा हुई कि उन्होंने जीवन में जिन सत्यों की खोज की है, उससे संसार को लाभान्वित करें तो यही उनके जीवन का उद्देश्य बन गया। इसी का एक परिणाम उनके द्वारा संसार संबंधी सभी सत्य मान्यताओं को बताने वाले ग्रन्थ 'सत्यार्थ प्रकाश' का प्रणयन है। मानव जाति का यह परम सौभाग्य है कि आज महर्षि दयानन्द की कृपा से उसे वह सत्य ज्ञान प्राप्त है जिसके प्रति विगत लगभग पांच हजार वर्षो तक हमारे देश व विश्व के सभी लोग अनजान व भ्रमित थे। आईये, सत्यार्थ प्रकाश से जुड़े कुछ प्रश्नों को जानते हैं। महर्षि दयानन्द ने सत्यार्थ प्रकाश ग्रन्थ की रचना क्यों की? इसे उन्हीं के शब्दों में जानते हैं। वह सत्यार्थप्रकाश की भूमिका में लिखते हैं कि 'मेरा इस ग्रन्थ के बनाने का मुख्य प्रयोजन सत्य–सत्य अर्थ का प्रकाश करना है, अर्थात् जो सत्य है उस को सत्य और जो मिथ्या है उस को मिथ्या ही प्रतिपादन करना सत्य अर्थ का प्रकाश समझा है। वह सत्य नहीं कहाता जो सत्य के स्थान में असत्य और असत्य के स्थान में सत्य का प्रकाश किया जाय। किन्तु जो पदार्थ जैसा है उसको वैसा ही कहना, लिखना और मानना सत्य कहाता है। जो मनुष्य पक्षपाती होता है, वह अपने असत्य को भी सत्य और दूसरे विरोधी मतवाले के सत्य को भी असत्य सिद्ध करने में प्रवृत्त होता है, इसलिए वह सत्य मत को प्राप्त नहीं हो सकता। इसीलिए विद्वान् आप्तों का यही मुख्य काम है कि उपदेश वा लेख द्वारा सब मनुष्यों के सामने सत्याऽसत्य का स्वरूप समर्पित कर दें, पश्चात् वे स्वयम् अपना हिताहित समझ कर सत्यार्थ का ग्रहण और मिथ्यार्थ का परित्याग करके सदा आनन्द में रहें।' महर्षि दयानन्द ने इन पंक्तियों में सत्यार्थ प्रकाश ग्रन्थ लिखने का अपना आशय स्पष्ट व प्रभावशाली रूप से प्रस्तुत किया है। यहां उन्होंने सत्य के प्रचार प्रसार में आने वाली कठिनाईयों व समस्याओं का भी संकेत किया है। उनके समय व आजकल की धार्मिक परिस्थितियों में कुछ विशेष अन्तर नहीं आया है। आज भी सभी मत–मतान्तर अपने अपने मतों की सत्याऽसत्य मान्यताओं पर किंचित विचार व मनन न करके उसकी एक–एक पंक्ति को सत्य मानकर अन्धश्रद्धा से ग्रसित ही दिखाई देते हैं जिससे सत्याऽसत्य का निर्णय न होने में बाधायें उपस्थित हैं। इस कारण से देश व विश्व के मनुष्यों को आध्यात्मिक सुख प्राप्त न होकर उनके लोक–परलोक बिगड़ रहे हैं जिसकी चिन्ता किसी को भी नहीं है। आज का युग विज्ञान का युग है। बहुत अधिक समय तक कोई किसी को सत्य से अपरिचित व दूर नहीं रख सकता। समय आयेगा जब लोग सत्य को प्राप्त करेंगे। इसमें समय लग सकता है। सत्य अविनाशी व अमर है और असत्य अस्थिर व अन्धकार की तरह से शीघ्र नष्ट होने वाला होता है। अतः मत–मतान्तरों का असत्य भविष्य में अवश्य ही दूर होगा, यह निश्चित है। सत्यार्थ प्रकाश की भूमिका में महर्षि दयानन्द ने अनेक महत्वपूर्ण बातों का प्रकाश करते हैं। ज्ञानवर्धक एवं उपयोगी होने के कारण इन पर एक दृष्टि डाल लेते हैं। वह लिखते हैं कि 'मनुष्य का आत्मा सत्याऽसत्य का जानने वाला है तथापि अपने प्रयोजन की सिद्धि, हठ, दुराग्रह और अविद्यादि दोषों से सत्य को छोड़ असत्य में झुक जाता है। परन्तु इस ग्रन्थ (सत्यार्थ प्रकाश) में ऐसी बात नहीं रक्खी है और न किसी का मन दुखाना वा किसी की हानि पर तात्पर्य है, किन्तु जिससे मनुष्य जाति की उन्नति और उपकार हो, सत्याऽसत्य को मनुष्य लोग जान कर सत्य का ग्रहण और असत्य का परित्याग करें, क्योंकि सत्योपदेश के बिना अन्य कोई भी मनुष्य जाति की उन्नति का कारण नहीं है।' इन पंक्तियों में महर्षि दयानन्द ने पहली महत्वपूर्ण बात यह लिखी है कि मनुष्य का आत्मा सत्याऽसत्य को जानने वाला होता है। दूसरी यह कि सत्य के अर्थ का प्रकाश करने के पीछे उनका उद्देश्य किसी का मन दुःखाना व हानि करना कदापि व किंचित मात्र नहीं है। और अन्त में सर्वाधिक महत्वपूर्ण बात यह कहते हैं कि मनुष्य जाति की उन्नति में सहायता के लिए वह सत्य व असत्य का प्रकाश कर रहें हैं क्योंकि सत्योपदेश ही एकमात्र मनुष्य जाति की उन्नति का कारण हैं। अतः मनुष्य जाति की उन्नति के लिए ही सत्यार्थ प्रकाश का प्रणयन महर्षि दयानन्द ने किया था, यह उनके यहां दिए शब्दों व सत्यार्थ प्रकाश को आद्योपान्त पढ़कर सिद्ध होता है। इसकी साक्षी पं. लेखराम, स्वामी श्रद्धानन्द, पं. गुरुदत्त विद्यार्थी, महात्मा हंसराज, स्वामी दर्शनानन्द सरस्वती

आदि रहे हैं। यह भी निवेदन है कि आत्मा सत्य को जानते हुए भी अज्ञान रूपी पर्दे को प्रयत्नपूर्वक न हटाने के कारण सत्य से वंचित रहता है।

इसके बाद महर्षि दयानन्द जगत का पूर्ण हित कैसे हो सकता है, उसकी बात करते हैं और उसका उपाय भी बताते हैं। उन्होंने मत–मतान्तरों से मनुष्यों को होने वाले सुख–दुःख की चर्चा भी की है। उनके द्वारा कहे गये यह शब्द भी अनमोल होने के कारण प्रस्तुत हैं। वह कहते हैं कि 'यद्यपि आजकल बहुत से विद्वान् प्रत्येक मतों में हैं, वे पक्षपात छोड़ सर्वतन्त्र सिद्धान्त अर्थात् जो–जो बातें सब के अनुकूल सब में सत्य हैं, उनका ग्रहण और जो एक दूसरे से विरुद्ध बातें हैं, उनका त्याग कर परस्पर प्रीति से वर्त्ते वर्त्तावें तो जगत् का पूर्ण हित होवे। क्योंकि (अन्य अन्य मतों के) विद्वानों के विरोध से अविद्वानों (सामान्य जनों) में विरोध बढ़ कर अनेकविध दुःख की वृद्धि और सुख की हानि होती है। इस हानि ने, जो कि स्वार्थी मनुष्यों को प्रिय है, सब मनुष्यों को दुःखसागर में डूबा दिया है।' यहां महर्षि दयानन्द सभी मत वालों से पक्षपात छोड़कर 'सर्वतन्त्र सिद्धान्त' को अपनाने की अपील कर रहे हैं किन्तु खेद है कि आज तक किसी ने उनकी इन बातों पर ध्यान नहीं दिया।

सत्यार्थप्रकाश की भूमिका से ही महर्षि दयानन्द लिखित कुछ अन्य महत्वपूर्ण बातों का उल्लेख करते हैं। वह कहते हैं कि 'इनमें से जो कोई सार्वननिक हित लक्ष्य में धर प्रवष्त्त होता है, उससे स्वार्थी लोग (मत–मतान्तर वाले) विरोध करने में तत्पर होकर अनेक प्रकार विघ्न करते हैं। परन्तु 'सत्यमेव जयति नानष्तं सत्येन पन्था विततो देवयानः।' अर्थात् सर्वदा सत्य का विजय ओर असत्य का पराजय और सत्य ही से विद्वानों का मार्ग विस्तष्त होता है। इस दष्ढ़ निश्चय के आलम्बन से आप्त लोग परोपकार करने से उदासीन होकर कभी सत्यार्थप्रकाश करने से नहीं हटते। आगे वह कहते हैं कि यह बड़ा दष्ढ़ निश्चय है कि 'यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमष्तोपमम्।' यह गीता का वचन है। इसका अभिप्राय यह है कि जो–जो विद्या और ध ार्मप्राप्ति के कर्म हैं, वे प्रथम करने में विष के तुल्य और पश्चात् अमष्त के सदष्श होते हैं। ऐसी बातों को चित्त में धरके मैंने इस ग्रन्थ को रचा है। श्रोता या पाठकगण भी प्रथम प्रेम से देख के इस ग्रन्थ का सत्य–सत्य तात्पर्य जान कर यथेष्ट करें।' इन पंक्तियों में उन्होंने आप्त लोगों के देश–समाज हित व परोपकार की भावना से कर्तव्य कर्म करने और ग्रन्थ के प्रयोजन पर भी एक अन्य प्रकार से अपना मत प्रकट किया है और कहा है कि इसका परिणाम अमष्त के सष्दश होगा। वस्तुतः जिसने सत्यार्थप्रकाश ग्रन्थ से लाभ उठाया है, उसके लिए इसका परिणाम निश्चय ही अमष्त तुल्य हुआ है।

अपनी निष्पक्षता को बताते हुए महर्षि दयानन्द ने कहा है कि 'यद्यपि मैं आर्यावर्त्त देश में उत्पन्न हुआ और वसता हूं, तथापि जैसे इस देश के मत–मतान्तरों की झूठी बातों का पक्षपात न कर याथातथ्य प्रकाश करता हूं, वैसे ही दूसरे देशस्थ वा मत वालों के साथ भी वर्त्तता हूं। जैसा स्वदेश वालों के साथ मनुष्योन्नति के विषय में वर्त्तता हूं, वैसा विदेशियों के साथ भी तथा सब सज्जनों को भी वर्त्तना योग्य है। क्योंकि मैं भी जो किसी एक का पक्षपाती होता तो जैसे आजकल के स्वमत की स्तुति, मण्डन और प्रचार करते और दूसरे मत की निन्दा, हानि और बन्ध करने में तत्पर होते हैं, वैसे मैं भी होता, परन्तु ऐसी बातें मनुष्यपन से बाहर हैं। क्योंकि जैसे पशु बलवान् होकर निर्बलों को दुःख देते और मार भी डालते हैं, जब मनुष्य शरीर पाके वैसा ही कर्म करते हैं तो वे मनुष्य स्वभावयुक्त नहीं, किन्तु पशुवत् हैं। और जो बलवान् होकर निर्बलों की रक्षा करता है वही मनुष्य कहाता है और जो स्वार्थवश होकर परहानिमात्र करता रहता है, वह जानो पशुओं का भी बड़ा भाई है।'

महर्षि दयानन्द ने सत्यार्थ प्रकाश को 14 समुल्लासों में लिखा है। प्रथम 10 समुल्लास पूर्वार्ध के हैं जिसमें वैदिक मान्यताओं का पोषण व मण्डन है। उत्तरार्ध के 4 समुल्लासों में क्रमशः आर्यावर्त्तीय मतमतान्तरों, बौद्ध व जैन मत, ईसाईमत और मुसलमानों के मत की सत्य व असत्य मान्यताओं का सत्याऽसत्य के निर्णयार्थ खण्डन–मण्डन किया गया है। हम यह अनुभव करते हैं कि यदि महर्षि दयानन्द के समय में मत–मतान्तरों में सत्य और असत्य मान्यतायें, विचार व सिद्धान्त न होते, केवल सत्य ही सत्य होता, तो उनको खण्डन व मण्डन करने की आवश्यकता न पड़ती। उन्होंने ईश्वर की आज्ञा से असत्य के दमन व दलन तथा सत्य की प्रतिष्ठा के लिए एक महान कार्य किया है जिस ओर विगत 5 हजार वर्षों में किसी का ध्यान नहीं गया था और न ही उनकी योग्यता वाला मनुष्य विगत पांच हजार वर्षों में उत्पन्न ही हुआ जो इस कार्य को कर सकता। महर्षि दयानन्द की एक अनुपम देन यह है कि उन्होंने अपने समय सन् 1825–1883 में प्रचलित सभी भ्रान्तियों को मिटाकर ईश्वर, वेद, जीवात्मा, प्रकषति व मनुष्य जीवन के कर्तव्यों यथा ईश्वर उपासना, पंचमहायज्ञ आदि का विस्तार से परिचय कराया जिसको लोग भूल चुके थे और अविद्याग्रस्त होकर अन्धकार में विचर रहे थे। महर्षि दयानन्द की सभी मान्यतायें एवं विचार वेद, तर्क और युक्तियों पर आधारित होने से विज्ञानसम्मत हैं। हम यह अनुमान करते हैं कि जिस प्रकार विज्ञान की पुस्तकें सारे संसार के लोगों द्वारा बिना पक्षपात के उत्सुकता से पढ़ी जाती है, उसी प्रकार से एक दिन 'सत्यार्थप्रकाश' को विश्व में मान्यता प्राप्त होगी। यह दिन हमारे जीवन में भले ही न आये, परन्तु आयेगा अवश्य क्योंकि 'सत्यमेव जयते नानष्तं'। सत्य व असत्य के संघर्ष में सदा सर्वदा सत्य की ही विजय होती है। यह भी कहना समीचीन है कि महर्षि दयानन्द ने अपने समय में धर्म के क्षेत्र में विलुप्त सत्य विचारों व सिद्धान्तों को विश्व के सामने रखा था। वह चाहते थे कि लोग असत्य छोड़ कर सत्य का ग्रहण करें। उनके जीवन काल में उनका उद्देश्य पूरा न हो सका और आज भी नहीं हुआ है। भविष्य में यह अवश्य होगा और ईश्वर की भी इसमें विशेष भूमिका होगी। इसका कारण ईश्वर का सत्य में प्रतिष्ठित होना है। उसका कर्म फल सिद्धान्त भी सत्य और असत्य के आधार पर ही चलता है जिसमें सत्य पुरुस्कार के योग्य और असत्य दण्डनीय है। उसका यह सिद्धान्त सब मतों व सम्प्रदायों पर लागू है जिसका दिग्दर्शन हमें प्रतिदिन प्रतिक्षण होता है। यही सिद्धान्त सत्य मत की संवष्द्धि का आधार है।

श्री दण्डी स्वामी विरजानन्द सरस्वती

१४ सितम्बर पुण्यदिवस पर विशेष

स्वामी स्वतन्त्रानन्द

सोते संसार को जगाने वाले महर्षि दयानन्द के गुरु विराजानन्द जी का नाम इतिहास में स्वर्ण अक्षरों में उल्लेखनीय है । आपने ही संसार को अज्ञानगर्त में पड़ने से बचाया और अस्त हुए वेदसूर्य को फिर से संसार में चमकाया । जब तक सूर्य और चन्द्रमा प्रकाशमान हैं तब तक मानव आकाशमण्डल में विराजानन्द सूर्य भी चमकता रहेगा ।

बाल्यकाल

आपका जन्म १८३५ वि० तदनुसार १७७८ ई० में जालन्धर जिले के कर्त्तारपुर उपनगर के निकट गंगापुर ग्राम में, शारदशाखीय, भारद्वाजगोत्रीय सारस्वत ब्राहाण श्री पं० नारायणदत्त जी के घर में हुआ था । गङ्गपुर ग्राम बोई नदी की बाढ़ से बह गया, इसलिए श्री नारायणदत्त जी के कुल के सम्बन्ध में अधिक वृत्तान्त ज्ञात नहीं । स्वामी विरजानन्द जी का एक बड़ा भाई भी था । स्वामी जी का बाल्यकाल का नाम अज्ञात है

पांच वर्ष की अवस्था में शीतला नामक रोग से स्वामी जी की आंखें जाती रहीं । बाल्यावस्था में नेत्रहीन हो जाने से कहा जाता है कि इनको रंग रूप का कोई ज्ञान न था । कुछ ऐसा सुनने में आता है कि भगवान् जिसे किसी इन्द्रिय से विहीन करता है उसे कोई न कोई उस कमी की पूर्ति के लिए विशेष शक्ति प्रदान करता है । भगवान् ने सांसारिक विषयों से विमुख करने के लिये जहां स्वामी जी के वाह्यनेत्रों का हरण कर लिया वहां इन्हें वुद्धि रूपी दिव्य नेत्र प्रदान किया । इनकी बुद्धी वहुत ही विलक्षण थी ।

ब्राह्मणकुलपरम्परा के अनुसार इनको पिता ने बाल्यावस्था में ही संस्कृत पढ़ाना आरम्भ किया । कुछ वेदमन्त्र तथा अनेक शिक्षाप्रद श्लोक आदि भी कण्ठस्थ करवाये, क्योंकि जब तक बच्चे को शुद्ध उच्चारण एवं सामान्य मन्त्रपाठ न आजावे तब तक यज्ञोपवीत का अधिकार नहीं माना जाता । आठ वर्ष की आयु में पिता ने बालक का यज्ञोपवीत संस्कार किया ।

माता-पिता का स्वर्गवास

इस बालक को वाल्यावस्था में नेत्रविहीनता का दुःख तो मिला ही था, अब इसके एकमात्र माता पिता ही सहारा थे । भगवान् ने उस सहारे से भी इसे वंचित कर दिया अर्थात् बाल्यकाल में ही माता-पिता स्वर्ग सिधार गये । इस असहाय बालक को ऐसी भयंकर अवस्था में कितना, कष्ट सहना पड़ा होगा ? इसे लेखनी नहीं लिख सकती । यह तो हृदय से ही जाना जा सकता है ।

लोक में माता-पिता के पश्चात् अबोध बालकों का बड़ा भाई ही पितृ-तुल्य समझा जाता है, किन्तु इस बालक पर तो विपत्तियों के मेघ मंडरा रहे थे । बड़े भाई और भावज को यह बालक आंख में कुणक के समान लगने लगा । भाई-भावज के कुव्यवहार ने इस बालक को एक दिन घर की देहली से बाहर पैर रखना ही पड़ा ।

हृषीकेश की ओर प्रस्थान

यह बालक अपने जीवन का लक्ष्य निर्धारित कर ब्रहाङ्मचारी वेष धारण कर अनेक विघ्न बाधाओं का सामना करता हुआ १५ वर्ष की आयु में हृषीकेश पहुंचा । उस समय यातायात के आज जैस उत्कृष्ट साधन न थे । अतः यात्रार्थी को अनेक कष्ट सहने पड़ते थे, यह बालक तो नेत्रविहीन था, इसने यात्रा में कितने कष्ट सहे होंगे, यह अनुमानगम्य है ।

ये हृषीकेश में पहुँच कर एक कुटीर बनाकर वहां रहने लगे । यह कन्द मूलों का आहार करते हुए गायत्री जप में लीन रहते थे । रात्रि में अनेक बार पशु आते और इनकी कुटिया के दरवाजे खटखटाते, किन्तु इन्हें किसी प्रकार का भय नहीं था । ये सर्वथा निर्भीक थे । पशु-भग्न कुटीर को फिर बना लेते थे । ये प्रातःकाल स्नानादि से निवृत्त होकर कण्ठ तक गङ्गजल में खड़े रहकर गायत्री का जप किया करते थे ।

हृषीकेश का परित्याग

एक दिन की घटना इस प्रकार से बतलाई जाती है कि इस बालक को रात्रि में सोते समय यह ईश-वाणी सुनाई दी "तुम्हारा यहां जो कुछ होना था वह हो चुका, अब तुम यहां से चले जाओ" इस वाणी को सुनकर यह बालक उठ बैठा और हृषीकेश से जाने की मन में ठान ली ।

यह हृषीकेश से चलकर कनखल पहुंचे, यहां आकर स्वामी पूर्णानन्द सरस्वती जी से संन्यास की दीक्षा ली और उनसे विद्या भी पढ़ने लगे । स्वामी पूर्णानन्द सरस्वती जी ने इनका विरजानन्द नाम रखा ।

काशी की ओर प्रस्थान

स्वामी विरजानन्द जी कनखल से चलकर गङ्गतीर के साथ-साथ भ्रमण करते हुए काशी पहुँचे । उस समय काशी में विद्याधर नामक एक पंडितप्रवर रहते थे जो वास्तव में ही विद्याधर थे । विरजानन्द जी ने उनसे विद्याध्ययन आरम्भ किया । स्वामी जी की कुशाग्रहबुद्धि से श्री पं० विद्याधर जी बहुत ही प्रभावित हुए । अनेक ईर्ष्यालु पंडितों के प्रतिषोध करने पर भी पं० विद्याधर जी अपनी ज्ञान-गंगा में स्वामी जी को नहलाते रहे । धन्य हैं श्री पं० विद्याधर जी जिन्होंने स्वामी जी को विद्यारत्न बनाने में पूरा बल लगाया ।

स्वामी विरजानन्द जी काशी में पढ़ते समय पढ़ाया भी करते थे । स्वामी जी के पढ़ाने की रीति बहुत ही विलक्षण थी । जिसे देखकर काशी का पंडित-मंडल दांतों तले अंगुली दबाता था ।

गया-यात्रा

स्वामी जी ने काशी से गया की ओर पैदल ही प्रस्थान किया । मार्ग में स्वामी जी को कुछ एक लुटेरों ने आ घेरा । इन्होंने रक्षा के लिये चीत्कार किया । निकट में ही ग्वालियर राजा के सिपाहियों का शिविर था । चीत्कार को सुनकर सशस्त्र सिपाही वहां आ पहुँचे जिन्हें देखकर डाकू भाग गये । सिपाही स्वामी जी को राजा के पास ले गया । राजा ने स्वामी विरजानन्द जी का बहुत सत्कार किया । कुछ काल वहां निवास कर स्वामी जी 'गया' चले गये और वहां भी अध्ययन करते हुए अध्यापन कार्य करते रहे ।

स्वामी जी गया से कलकत्ता, कलकत्ता से सोरों और सोरों से गड़ियाघाट पहुँचे । यहां भी पठन-पठन का कार्य करते रहे । स्वामी जी में यह एक विशेषता थी कि वे छात्रों से

माता-पिता के सदृश प्रेम किया करते थे। छात्रों के चरित्र का भी विशेष ध्यान रखते थे

अलवर नरेश से भेंट

एक दिन स्नानादिके पश्चात् गंगा में खड़े होकर स्वामी विरजानन्द जी स्तोत्र पाठ कर रहे थे। संयोग-वश उस दिन अलवर-नरेश भी वहाँ उपस्थित थे। अलवर-नरेश अत्यन्त विद्वत्प्रिय थे। वे अपनी राजधानी को दूसरी काशी देखना चाहते थे। जब तक स्वामी जी स्तोत्र-पाठ करते रहे तब तक वे उन्हें एकटक देखते रहे। स्वामी जी के मधुर स्वर एवं ब्रह्मचर्य से देदीप्यमान तेजस्वी ललाट को देखकर अलवर-नरेश अपने में खो गये। स्वामी जी पाठ समाप्ति के पश्चात् जब अपनी कुटिया की ओर चलने लगे तो राजा ने कहा अलवर चलिये। स्वामी जी समझ गये कि ये अलवर नरेश हैं। विरजानन्द जी ने उत्तर दिया तुम गृहस्थी और राजा, हम साधु और अकिञ्चन, हमारा तुम्हारा क्या मेल ? अलवर नरेश के बार-बार अत्यन्त आग्रह करने पर स्वामी विरजानन्द जी ने इस प्रतिज्ञा पर अलवर जाना स्वीकार कर लिया कि "यदि आप मुझ से विद्याध्ययन करें, और जिस दिन आप पढ़ने न आवें मैं उसी दिन अलवर छोड़ दूँगा" राजा ने यह प्रतिज्ञा सहर्ष स्वीकार कर ली। कुछ काल पश्चात् स्वामी विरजानन्द जी अलवर पहुँच गये।

अलवर-निवास

अलवर पहुँचने पर अलवर-नरेश ने स्वामी जी के भोजन, छादन आदि का सुप्रबन्ध कर दिया। अलवर नरेश स्वामी जी ने नित्य प्रति पढ़ने लगे। एक दिन राजा ने स्वामी जी महाराज से प्रार्थना की कि कृपया कोई ऐसा उपासय बतलाइये जिससे मैं शीघ्र ही संस्कृत-व्याकरण पढ़ सकूँ। शिष्य विनयसिंह की विनय पर स्वामी जी ने शब्द-बोध नामक ग्रन्थ की रचना की। जिससे राजा की व्याकरण में अच्छी गति हो गई। स्वामी जी का लिखा "शब्द-बोध" नामक ग्रन्थ आज भी अलवर के पुस्तकालय में सुरक्षित है।

स्वामी जी यहां अन्य छात्रों को भी संस्कृत पढ़ाया करते थे। प्रेमसुख नामक छात्र प्रमुख शिष्यों में से था। स्वामी जी का पुराना शिष्य अंगदराम भी यहां पठनार्थ आगया था।

एक दिन राजदरबार में नृत्य गान, राग-रंग हो रहा था। उस दिन यह राजच्छात्र उसी में लीन रहा और पाठ के समय को भूल गया। स्वामी जी वचन के पक्के थे। उसी दिन अंगदराम शिष्य के साथ अलवर छोड़कर चले आये। अलवर नरेश इससे बहुत खिन्न हुआ और अपने किये पर पश्चाताप करने लगा।

पुनः सोरों आगमन

स्वामी जी अलवर से सोरों गड़ियाघाट में फिर आ विराजे। विद्यापिपासु छात्र विद्यानिधि स्वामी जी के पास फिर आने लगे। यहां पठन-पाठन का कार्य पुनः प्रारम्भ हो गया। अंगदराम शिष्य ने स्वामी जी महाराज की बहुत सेवा की।

सोरों परित्याग

एक दिन स्वामी जी को भयंकर रोग ने आ घेरा। यहाँ तक कि स्वामी जी के जीवन की कोई आशा न रही, किन्तु भगवान् को ऐसा इष्ट न था। अंगदराम तथा वैरागिवर मथुरादास ने अत्यन्त श्रद्धा एवं भावना से स्वामी जी की बहुत ही शुश्रूषा की जिससे स्वामी जी को फिर से जीवन मिला। तत्पश्चात् स्वामी जी को यह स्थान न रुचा। सोरों से स्वामी जी मुरसान चले गये और मुरसान से भरतपुर पहुंचे। यहां के राजाओं ने भी स्वामी जी का हृदय से स्वागत किया।

मथुरा-निवास

स्वामी जी भरतपुर से चलकर मथुरा पहुंचे। मथुरा में आकर अलवर के जागीरदार गूजरमल के घर पर ठरहे। तत्पश्चात् उन्होंने गतश्रम नारायण के मन्दिर में पाठशाला खोली। इस मन्दिर में यह पाठशाला केवल दो मास पर्यन्त चली। तत्पश्चात् एक मकान किराये पर लिया जो "सिरानों का घर" नाम से प्रसिद्ध है। इसमें पाठशाला का संचालन किया। पाठशाला को सुचारु रूप से चलाने के लिए छात्रों के भोजन आदि का भी प्रवन्ध किया। स्वामी जी अपनी पाठशाला में व्याकरण में सिद्धान्तकौमुदी, शेखर, मनोरमा आदि, न्याय में न्यायसिद्धान्तमुक्तालि, न्यादर्शन आदि तथा अमरकोप निघण्टु आदि ग्रन्थ पढ़ाया करते थे। स्वामी विरजानन्द जी की अध्यापन-शैली बहुत ही सुन्दर थी। विदित हुआ है कि छात्र काशी से भी स्वामी जी की पाठशाला मथुरा में विद्याध्ययन के लिये आया करते थे। इससे स्वामी जी के पाण्डित्य का अनुमान सरलता से किया जा सकता है।

स्वामी जी की पाठशाला को अलवर जयपुर के राजा आर्थिक सहायता प्रदान करते थे। इसी आर्थिक सहायता से स्वामी जी पाठशाला को सुचारु रूप से चलाते थे।

स्वामी विरजानन्द जी के चित्त में एक बड़ी भारी चिन्ता बनी रहती थी। वे सोचा करते थे कि संसार का उद्धार किस प्रकार से हो सकता है। स्वामी जी का अनेक राजा महाराजाओं से सम्बन्ध था। इससे विदित होता है कि वे राजा महाराजाओं की बुद्धि को बदलना चाहते थे और उनको वैदिक वर्मावलम्बी बनाना चाहते थे। यदि राजा लोग सुधर जावें तो प्रजा का सुधार सरल है। साथ-साथ भारत का परतन्त्रतारूपी कण्टक भी उनके हृदय को बहुत क्लेश देता रहता था। वे इसी चिन्ता-समुद्र में डूबे रहते थे कि किस प्रकार से प्रिय भारत को परतन्त्रता के बन्धन से मुक्त कर स्वतन्त्रता के दर्शन कराऊं। किस प्रकार से फिर से संगार में वैदिक धर्म का प्रसार हो। अनुमान है स्वामी जी का सोरों से मथुरा-आगमन का यही एकमात्र कारण प्रतीत होता है।

कृष्ण शास्त्री का शास्त्रार्थ

मथुरा में राधाकृष्ण नामक एक प्रसिद्ध सेठ निवास करता था जो प्रथम जैन मतावलम्बी था। उसे कारणवशात् जैन मत से घृणा हो गई और वैष्णव बन गया। वैष्णव मत की दीक्षा उसने रङ्गचारी नामक गुरु से ली। रङ्गाचारी के गुरु कृष्ण शास्त्री थे, जो व्याकरण और न्याय के प्रकांड पण्डित माने जाते थे। सेठ राधाकृष्ण ने वृन्दावन में एक बड़ा भारी मन्दिर बनवाया जो निज गुरु रङ्गाचारी के सम्मानार्थ उन्हें भेंट कर दिया। सेठ जी को इससे भी सन्तुष्टि न हुई। सेठ जी ने एक सुवर्णमय मन्दिर मथुरा में भी बनवाया जो "शाह जी का मन्दिर" नाम से प्रसिद्ध है। यह भी जनता में गुरु जी की प्रतिष्ठा बढ़ाने के लिये गुरु जी को भेंट कर दिया।

एक दिन सेठ जी के गुरु जी गुरु श्री कृष्ण शास्त्री जी मथुरा पधारे और कुछ काल के लिये मथुरा में रहने लगे। एक घटना इस प्रकार बतलाई जाती है कि कहीं कृष्ण शास्त्री के शिष्य लक्ष्मण ज्योतिषी तथा मुडमुडिया पाण्डया और स्वामी विरजानन्द जी के शिष्य रङ्गदत्त चौबे और गंगादत्त चौबे इनमं "अजाद्युक्ति" पद में क्या समास है इस विषय में वाद विवाद ठन गया। शिष्य वाद-विवाद का निर्णय न कर सके। अपने-अपने गुरुजनों से जाकर इस सम्बन्ध में चर्चा की।

सेठ राधाकृष्ण अपने गुरु के समान गुरु के गुरु शास्त्री की भी प्रतिष्ठा फैलाना चाहते थे । उन्होंने मथुरा में शास्त्रार्थ की घोषणा करवा दी कि स्वामी विरजानन्द और कृष्ण शास्त्री का शास्त्रार्थ होगा । शास्त्रार्थ में यह प्रतिज्ञा रखी गई कि २०० रु० कृष्ण शास्त्री जी की ओर से तथा २०० रु० विरजानन्द की ओर से एकत्र किया जावे । जो विजयी घोषित हो वह यह धन प्राप्त करे ।

शास्त्रार्थ की निश्चित तिथि आई । जनता भी शास्त्रार्थ देखने के लिये वड़ी उत्सुक थी । स्वामी जी ने अपने उन्हीं दो शिष्यों को भेज दिया और कहा जब शास्त्री जी आजावें, मुझे तत्काल सूचित कर देना, मैं शास्त्रार्थ के लिये पहुँच जाऊँगा । शास्त्रार्थ का समय हो गया किन्तु शास्त्री जी नहीं पहुंचे । अन्त में जनता में शेष एवं कोलाहल होगया । इस अवसर को पाकर सेठ राधाकृष्ण ने शास्त्रार्थ महारथियों के शिष्यों का ही कुछ कल शास्त्रार्थ महारथियों के शिष्यों का ही कुछ काल शास्त्रार्थ करवाकर कृष्णशास्त्री की विजय की घोषणा करवा दी और वह ४०० रु० मथुरा के चौबों में बांट दिया । यह अन्याय देखकर स्वामी विरजानन्द जी के शिष्य सेठजीकी मरम्मत करने को तैयार हो गये । उपस्थित जनता ने उनको यथा तथा शान्त कर दिया ।

सेठ जी को इसी से सन्तुष्टि न हुई, किन्तु गुरुणां गुरु के पक्ष-पोषण के लिये काशी के पण्डितों से लिखित व्यवस्था मंगवाली और मथुरा में यह प्रसिद्ध कर दिया कि शास्त्री का ही मत सत्य है ऐसा काशी के सभी पण्डित भी स्वीकार करते हैं । जव स्वामी जी को यह वृत्तान्त विदित हुआ तभी एक व्यक्ति को काशी भेजा । पंडितों से इस सम्बन्ध में उसने पूछताछ की । काशी के पंडितों ने पैसे के लोभ में धर्म को बेच दिया था । उन्होंने कहा- यह हमारी व्यवस्था वास्तव में सत्य तो, नहीं है, किन्तु हम पहले ऐसी व्यवस्था दे चुके हैं । अब क्या करें, विवश हैं ।

स्वामी विरजानन्द जी धर्मविक्रयी काशी के पण्डितों की ऐसी दशा देखकर बहुत व्याकुल हुए और सेचने लगे कि आज जब काशी के पण्डितों की ही ऐसी दशा है तो अन्य सामान्य जनों की क्या दशा होगी । आज देश में धर्म का सूर्य अस्त हो चुका है । लोग धर्म को दो कौड़ी में वेचने के लिये तैयार हैं । इस पतित भारत देश का किस प्रकार से सुधार हो सकता है । वे इस व्यथा से व्यथित रहते थे और संसार के कल्याण का मार्ग ढूँढा करते थे ।

स्वामी जी के हृदय पर आर्षग्रन्थों का गहरा प्रभाव

स्वामी विरजानन्द जी का एक दाक्षिणत्य ब्राह्मण पड़ौसी था जो अष्टाध्यायी का पाठ किया करता था । एक दिन वह ब्राह्मण पाठ कर रहा था । स्वामी जी ने उस पाठ को बड़े ध्यान से सुना । जब उन्हें ''अजाद्युक्ति'' पद में अपने पक्ष को पुष्ट करने वाला प्रबल प्रमाण अष्टाध्यायी का सूत्र ''कर्तृकर्मणोः कृति'' (२।३।३५) मिला । तब स्वामी जी के हृदय में हर्ष का पारावार न रहा । उसी दिन से स्वामी जी के हृदय में कौमुदी आदि अनार्ष ग्रन्थों के प्रति प्रबल घृणा उत्पन्न होगई, और तत्काल ही अपनी पाठशाला से अनार्ष ग्रन्थों का बहिष्कार कर दिया और अष्टाध्यायी, महाभाष्य आदि आर्ष ग्रन्थों को पढ़ाने लगे । यह घटना आज से ११८ वर्ष पूर्व की है ।

सिद्धांतकौमुदी आदि अनार्ष ग्रन्थों के पढ़ने में क्या भयंकर दोष हैं और अष्टाध्यायी आदि आर्षग्रन्थों के अध्ययन में क्या दिव्य गुण हैं । यह एक पृथक् विवेचनीय विषय है ।

स्वामी का यह स्वरचित पद्य उनकी आर्षग्रन्थों के प्रति गम्भीर श्रद्धा व्यक्त करतहै-
अष्टाध्यायीमहाभाष्ये द्वे व्याकरणपुस्तके।
अतोऽन्यत्पुस्तकं यतु तत्सर्व धूर्त्तचेष्टितम् ॥

अर्थात् संसार में व्याकरण के दो ही सत्य ग्रन्थ हैं, एक अष्टाध्यायी और दूसरा महाभाष्य । इन के अतिरिक्त और जो पुस्तकें हैं वे सब धूर्त्तों की लीला मात्र हैं ।

एतदनन्तर स्वामी जी छात्रों से दिन में दो घण्टों तक महाभाष्य का श्रवण करते और रात्रि में इसका मनन और स्मरण करके अगले दिन महाभाष्य को कंठस्थ सुनाते । इस प्रकार स्वामी जी ने सम्पूर्ण महाभाष्य कण्ठस्थ किया । स्वामी जी फिर से एक आदर्श छात्र बन गये । आर्ष ग्रन्थों के प्रचार के लिए उनके हृदय में एक तीव्र भावना पैदा हो गई । जब भी किसी पण्डित से मिलते, इसी सम्बन्ध में वार्त्तालाप करते और चाहते कि यह भी यथा तथा आर्षग्रन्थ-अनुरागी हो जावे । जो भी मथुरा में प्रसिद्ध विद्वान् आता उसी से मिलते और आर्षग्रन्थों के प्रसार एवं प्रचार के लिए उन्हें प्रेरणा करते रहते थे । स्वामी विरजानन्द जी को आर्षग्रन्थों के प्रचार की ही एक धुन थी । आर्षज्ञान का यह सूर्य संसार में फिर से चमकने लगा।

स्वतन्त्रता संग्राम के सूत्रधार

१९१४ विक्रमी तदनुसार १८५७ ई० में जो स्वतन्त्रता-संग्राम लड़ा गया, उसके जन्मदाता महर्षि स्वामी विरजानन्द जी महाराज ही थे । क्योंकि जिन राजाओं ने उस स्वतन्त्रता-संग्राम यज्ञ में भाग लिया वे सब स्वामी विरजानन्द जी महाराज के शिष्य थे । स्वामी विरजानन्द जी महाराज को इस पवित्र कार्य की प्रेरणा देने वाले उनके गुरु श्री स्वामी पूर्णानन्द जी सरस्वती थे, जो उस समय अति वृद्ध हो चुके थे । स्वामी विरजानन्द जी ही १८५७ के स्वतन्त्रता-संग्राम यज्ञ के सूत्रधार थे इस सत्यता में संशय के लिये स्थान नहीं है ।

अब प्रश्न उठता है कि जो लोग साधु एवं स्वामी हैं उनको इस संसारी झंझटों से जूझने की क्या आवश्यकता है । संसार की सुदशा हो या दुर्दशा, संसार सुखी हो या दुःखी, साधुवृत्ति वाले लोगों का तो भगवान् की भक्ति में ही लीन रहना एकमात्र कार्य है । अतः स्वामी विरजानन्द जी को क्या आवश्यकता पड़ी कि वे इन सांसारिक झंझटों में पड़ते ?

यह प्रश्न सामान्यतया ठीकसा प्रतीत होता है किन्तु गहराई में पहुंचा जावे तो इस प्रश्न में कोई तत्त्व नहीं । सच्चे साधु संन्यासी जनों में ''आत्मवत् सर्वभुतेषु'' की भावना अहर्निश कार्य करती रहती है । जो प्राणिमात्र के क्लेशों को अपना क्लेश एवं दुःख समझता है वास्तव में वही मानवपद से सम्बोध्य है । इस बात से कोई भी सहृदय व्यक्ति इन्कार नहीं कर सकता । जब बात ऐसी है कि किसी प्राणी को दुःख में देखकर सभी सहृदय प्राणियों का हृदय आंप उठता है तो सोचिये जिसे सारे संसार के उद्धार की गम्भीर चिन्ता है, जिसे मानवमात्र से पुत्रवत् प्रेम है, जिसने सारे संसार को लगाने का बेड़ा उठाया है, और जिसका एकमात्र ध्येय सारे भू-मण्डल में वैदिक धर्म को फैलाना है वह किस प्रकार से अपनी जन्मभूमि भारत वर्ष को म्लेच्छों के हाथ में देख सकता है, और स्वतन्त्रता-संग्राम के लिये चुप्पी साधकर बैठ सकता है यह कभी हो नहीं सकता । यह डंके की चोट से कहा जा सकता है कि स्वतन्त्रता संग्राम यज्ञ के जन्मदाता एवं सूत्रधार महर्षि स्वामी विरजानन्द जी महाराज ही थे ।

सार्वभौम सभा की योजना

...शेष पृ. १३ पर

ज्वलन्त प्रश्न

अश्लीलता पर शीर्षासन क्यों ?

- डॉ. वेदप्रताप वैदिक, अध्यक्ष, भारतीय विदेश नीति परिषद

इंटरनेट पर दिखाई जाने वाली अश्लील वेबसाइटों के बारे में हमारी सरकार ने शुरु में बहुत अच्छा रवैया अपनाया था । उसने ८५७ अश्लील वेबसाइटों पर प्रतिबंध लगा दिया था, लेकिन फिर उसने सिर्फ बच्चों की अश्लील वेबसाइटों पर अपने प्रतिबंध को सीमित कर दिया । सरकार ने यह शीर्षसान क्यों किया ?

इन अश्लील चैनलों के लिए काम करने वाले बच्चों की संख्या कुछ हजार होगी, लेकिन इन्हें देखने वाले बच्चों की संख्या करोड़ों में है । क्या आपको अपने बच्चों की कुछ भी परवाह नहीं है ?

सरकार ने यह शीर्षासन किया, अंग्रेजी अखबारों और चैनलों की हायतौवा के कारण ! किसी की भी हिम्मत नहीं हुई कि वह अश्लीलता के समर्थकों का विरोध करें । इससे साफ जाहिर होता है कि स्वतंत्र भारत में भी दिमागी गुलामी की जड़ें कितनी गहरी और हरी हैं । आप यदि कोई अनुचित और ऊटपटांग बात करें, लेकिन अंग्रेजों में कहें तो वह भी मान ली जाएगी । मुझे आश्चर्य है कि भारत की संस्द और विधानसभाओं में भी किसी नेता ने इस मुद्दे को नहीं उठाया । देश में संस्कृति और नैतिकता का झंडा उठानेवाली संस्थाओं-राष्ट्रीय स्वयंसेवर संघ, आर्यसमाज और गांधी-संस्थाओं की चुप्पी भी आश्चर्यजनक है । सारे साधु-संतों, मुल्ला-मौलवियों, ग्रंथियों और पादरियों का मौन भी चौकाने वाला है । शायद् इसका बड़ा कारण यह भी हो सकता है कि इन्हें पता ही न हो कि इंटरनेट की पोर्नोग्राफी क्या होती है । यह तो इंदौर के वकील कमलेश वासवानी की हिम्मत है कि उन्होने इन मामले को अदालत में लाकर अश्लील वेबसाइटों के माथे पर तलवार लटका दी है ।

यदि जनता के दबाव के आगे कोई सरकार झुकती है तो इसे मैं अच्छा ही कहूंगा । इसका मतलब यही है कि सरकार तानाशाह नहीं है । भूमि-अधिग्रहण विधेयक पर भी सरकार ने लचीले रवैए का परिचय दिया है, लेकिन अश्लीलता के सवाल पर क्या सरकार यह कह सकती है कि वह लोकमत का सम्मान कर रही है ? दस-बीस अंग्रेजी अखबारों में छपे लेखों और लगभग दर्जन भर चैनलों की हायतौबा को क्या १३० करोड़ लोगों की राय मान लिया जा सकता है ? इसके पहले कि सरकार अपने सही और साहसिक कदम से पीछे हटती, उसे एक व्यापक सर्वेक्षण करवाना चाहिए था, सांसदों की एक विशेष जांच समिति बिठानी चाहिए थी, अपने मार्गदर्शक मंडल में सलाह करनी चाहिए थी । ऐसा किए बिना एकदम पल्टी खा जाना किस बात का सूचक है ? एक तो इस बात का कि वह सोच-समझकर निर्णय नहीं लेती जो निर्णय लेती है, उस पर टिकती नहीं है

यह तर्क बहुत ही कमजोर है कि लोग अपने शयनकक्ष में जो करना चाहें करें । इससे बढ़कर गैरजिम्मेदाराना बात क्या हो सकती है ? क्या अपने शयन-कक्ष में आप हत्या या आत्महत्या कर सकते हैं ?

यानी उसका आत्मविश्वास डगमगा रहा है । यदि मोदी सरकार का यह हाल है तो देशवासी व अन्य सरकारों से क्या उम्मीद कर सकते हैं ?

अब संघ स्वयंसेवकों की यह सरकार अपनी पीठ खुद ठोक रही है कि हमने वेबसाइट ऑपरेटरों को नया निर्देश दिया है कि वे बच्चों से संबंधित अश्लील वेबसाइटों के बंद कर दें । बेचारे आपरेटर परेशान है, वे कहते हैं कि कौन सी वेबसाइट बाल-अश्लील है और कौन-सी व्यस्क-अश्लील हैं, यह तय करना मुश्किल है । सिर्फ बाल-अश्लील वेबसाइटों पर प्रतिबंध को अदालत और सरकार दोनों ही उचित क्यों मानती है ? उनका कहना है कि इसके लिए बच्चों को मजबूर किया जाता है कि वह हिंसा है, लालच है । मैं पूछता हूं कि वयस्क वेबसाइटों पर जो होता है, वह क्या है ? ये वयस्क वेबसाइटें क्या औरतों पर जुल्म नहीं करती ? औरतों के साथ कितना वीभत्स और घृणित बर्ताव इन वेबसाइटों पर होता है, उसे अश्लील कहना भी बहुत कम करके कहना है । जो पुरुष भी स्वेच्छा या प्रसन्नता से नहीं, पैसों के लिए अपना ईमान बेचते हैं, उन सब स्त्री-पुरुषों की मजबूरी, क्या उन बच्चों की मजबूरी से कम है ? हमारी सरकार के एटार्नी जनरल अदालत में खड़े होकर बाल अश्लीलता के खिलाफ तो बोलते हैं, जो कि ठीक है, लेकिन महिला-अश्लीलता के विरुद्ध उनकी बोलती बंद क्यों है ? यह बताइए कि इन चैनलों को देखने से आप बच्चों को कैसे रोकेगें ? इन गंदे चैनलों के लिए काम करने वाले बच्चों की संख्या कितनी होगी ? कुछ सौ या कुछ हजार ? लेकिन इन्हें देखने वाले बच्चों की संख्या करोड़ों में है । क्या आपको अपने इन बच्चों की भी कुछ परवाह है या नहीं ? सारे अशलील वेबसाइटों पर दिखाए जाने वाले विज्ञापन पैसे की खदान है । यह पैसा सरकारों को भी बंटता है । सरकारें ऐसे वेबसाइटों को इसलिए भी चलाते रहना चाहते है कि जनता का ध्यान बंटा रहे । इसके दिमाग में बगावत के बीच पनप न सकें । रोमन साम्राज्य के शासकों ने अपनी जनता को भरमाने के लिए हिंसक मनोरंजन के कई साधन खड़े कर रखे थे । पश्चिम के भौतिकवादी राष्ट्रों ने अपनी जनता को अश्लीलता की लगभग असीम छूट इसीलिए दे रखी है कि वे लोग अपने में ही मग्न रहें, लेकिन इसके भयावह

किसी की हिम्मत नहीं हुई कि वह अश्लीलता के समर्थकों का विरोध करें । जाहिर है कि स्वतंत्र भारत में भी दिमागी गुलामी की जड़ें कितनी गहरी और हरी है । आप यदि कोई अनुचित बात अंग्रेजी में कहें तो वह भी मान ली जाएगी।

दुष्परिणाम भी सामने आ रहें, लेकिन इसके भयावह दुष्परिणाम भी सामने आ रहे हैं। हिंसा और दुष्कर्म के लिए जितने अपराधी अमेरिकी जेलों में बंद है, दुनिया के किसी देश में नहीं है।

यह तर्क बहुत ही कमजोर है कि सरकार का काम लोगों के शयन-कक्षों में ताक-झांक करना नहीं है। लोग अपने शयन-कक्ष में जो करना चाहे, करें। इससे बढ़कर गैर-जिम्मेदाराना बात क्या हो सकती है ? क्या अपने शयन-कक्ष में आप हत्या या आत्महत्या कर सकते हैं ? ताक-झांक का सवाल ही तब उठेगा, जबकि आप गंदी वेबसाईटें छुप-छुपकर देख रहे हों। जब गंदी वेबसाइटों पर प्रतिबंध होगा तो कोई ताकझांक करेगा ही क्यों ? उसकी जरुरत ही नहीं होगी। हर शयन-कक्ष की अपनी पवित्रता होती है। वहां पति और पत्नी के अथवा किसका प्रवेश हो सकता है ? यदि आप गंदी वेबसाइटों को जारी रखते हैं तो उनसे आपका चेतन और अचेतन इतने गहरें में प्रभावित होगा कि वह कमरों की दीवारें तोड़कर सर्वत्र फैल जाएगा। यह अश्लीलता मनोरंजक नहीं, मनोभंजक है। यह भी हमारे देश में दुष्कर्म और व्याभिचार को बढ़ा रही है। यदि यह अश्लीलता अच्छी चीज है तो उसे आप अपने बच्चों, बहनों और बेटियों के साथ मिलकर क्यों नहीं देखते ? आपने सिनेमा पर सेंसर क्यों बिठा रखा है ? आप लोगों को पशुओं की तरह सड़कों पर ऐसा करने की अनुमति क्यों नहीं देते ? यह तो व्यक्तिगत स्वतंत्रता की सर्वोच्च उपलब्धि होगी। अशलील पुस्तकें तो बहुत कम लोग पढ़ पाते हैं। अश्लील वेबसाइटें तो करोड़ों लोग देखते हैं। आपको पहले किस पर प्रतिबंध लगाना चाहिए ?

इन अश्लील वेबसाइटों की तुलना में कोणार्क की प्रतिमाओं तथा महर्षि वात्स्यायन के कामसूत्र से करना अपनी विकलांग बौद्धिकता का सबूत देना है। कामसूत्र काम को कला के स्तर पर पहुंचाता है। उसे धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष का अंग बनाता है। वह काम का उदात्तीकरण करता है जबकि ये अश्लील वेबसाइटें काम को घृणित, फूहड़, यांत्रिक और विकृत बनाती है। काम के प्रति भारत का रवैया बहुत खुला हुआ है। वह वैसा नहीं है, जैसा कि अन्य देशों का है। उन संपन्न और शक्तिशाली देशों को अपनी दबी हुई काम-पिपासा अपने ढंग से शांत करने दीजिए। आप उनका अंधानुकरण क्यों करें

...पृ. ११ का शेष

१८५७ के स्वतन्त्रता संग्राम में भारत को पराजय का मुख देखना पड़ा। १९१६ वि० तदनुसार १८५९ ई० के नवम्बर मास के अन्त से गवर्नर जनरल लार्ड केनिंग ने देश में शान्ति की भावना स्थापित करने के लिए आगरा में एक अधिवेशन का आयोजन किया। जिसमें सभी राजे-महाराजे निमन्त्रित थे। जयपुर के राजा रामसिंह भी वहां बुलाये गए थे। स्वामी विरजानन्द जी आगरा पहुंचे और राजा रामसिंह से मिले। स्वामी जी ने राजा रामसिंह से कहा कि स्वतन्त्रता-संग्राम में तो हम पराजय का मुख देख चुके हैं। मैं अब एक सार्वभौम सभा की स्थापना करना चाहता हूं जिसके आप प्रधान हों। भारत के सभी प्रकाण्ड पण्डितों तथा राजाओं को उसके लिये आमन्त्रित किया जावे। मैं पंडितों तथा राजा लोगों को आर्षग्रन्थों का अपकर्ष समझाना चाहता हूँ जो इस सम्बन्ध में शास्त्रार्थ करना चाहें मैं शास्त्रार्थ के लिए भी तैयार हूँ। जब तक संसार में आर्षग्रंथों का प्रचार नहीं होगा तब तक संसार में आर्षग्रंथों का प्रचार नहीं होगा तब तक भारत को अखण्ड स्वतन्त्रता के दर्शन नहीं होंगे।

उस समय तो राजा रामसिंह ने यह स्वीकार कर लिया कि मैं इस कार्य के लिए पूरा-पूरा प्रयत्न करूंगा और जयपुर जाने पर आपको पूर्ण विश्वासात्मक उत्तर दूंगा। आगरा का अधिवेशन समाप्त हुआ। स्वामी विरजानन्द जी ने राजा रामसिंह को इस सम्बन्ध में एक पत्र लिखा। किन्तु इस पत्र का कोई उत्तर स्वामी जी को न मिला। स्वामी जी की सब आशायें निराशा में परिवर्तित होगई। यदि राजा रामसिंह यह कार्य कर जाते तो आज संसार में अमर हो जाते, किन्तु यह यश राजा रामसिंह के भाग्य में न था।

स्वामी जी ने अपने जीवन काल में अनेक विद्वान् छात्रों को पढ़ाया। अनेक प्रकाण्ड पंडितों से शास्त्रार्थ करके पण्डितों के मोघ पाण्डित्य के मद का मर्दन किया। स्वामी जी की कीर्तिचन्द्रिका सभी दिशाओं में फैल गई। किन्तु स्वामी विरजानन्द जी को इससे संतुष्टि न थी। उन्हें एक बड़ी भारी चिंता थी, वे सोचा करते थे कि यदि मेरी आर्षग्रंथ प्रचार की एवं भारत को स्वतंत्र बनाने की योजना मेरे साथ ही समाप्त होगई तो संसार हित से वंचित रह जायेगा। वे शरीर से भी अत्यंत वृद्ध हो चुके थे। किन्तु भगवान् को ऐसा अभिप्रेत न था। कृपालु ईश ने स्वामी विरजानन्द जी के योजना-वृक्ष को फलीभूत करने के लिये तथा उनके निराश हृदय में आशा जल सींचने के लिये एक दिव्य विभूति को उनकी पाठशाला में भेजा। उस दिव्य विभूति का नाम दयानन्द सरस्वती था। जिसे पाकर स्वामी विरजानन्द सरस्वती जीने कहा था कि ''अंधेन यष्टिका लब्धा'' अर्थात् अंधे को लाठी मिल गई।

स्वामी दयानन्द जी का मथुरा में विद्याध्ययन

सम्वत् १९१७ वि० तदनुसार १८६० ई० में स्वामी दयानंद विरजानन्द जी की मथुरा पाठशाला में पहुंचे। स्वामी विरजानंद जी महाराज से दयानंद जी ने अष्टाध्यायी, महाभाष्य, निरुक्त आदि आर्ष ग्रंथों का गम्भीर अध्ययन किया और ज्ञानपिपासा को पूर्णतः शान्त किया। एतत्सम्बंधी विशेष घटनाओं का उल्लेख स्वामी दयानंद के जीवन चरित से जाना जा सकता है।

स्वामी विरजानंद जी महाराज ने स्वामी दयानंद को अपने तुल्य विद्यासागर बनाया। आर्षग्रंथों का प्रचार एवं वैदिक धर्म का प्रसार, भारत स्वातन्त्र्य योजना महत्त्वपूर्ण कार्यों का भार अपने कंधों से उतारकर स्वामी दयानंद को सौंप दिया।

अपने जीवन के अंतिम काल में विरजानंद जी ने योग्य शिष्य को प्राप्त करके सुख और शांति का अनुभव किया। इस प्रकार के आदर्श गुरुशिष्य का प्रमाण इतिहास में खोजा नहीं मिलेगा।

देहावसान

जीवनमुक्त गुरुवर स्वामी विरजानंद जी महाराज सम्वत् १९२५ वि० आश्विन बदी-त्रयोदशी, सोमवार, तदनुसार १८६८ ई० सितम्बर में अपने जीर्ण शरीर-वस्त्र को छोड़कर इस लोक से चल बसे। गुरु विरजानंद जी के निर्वाण का वृत्तांत सुनकर स्वामी दयानंद जी के मुखारविंद से ये शब्द निकलेः- ''आज व्याकरण का सूर्य अस्त हो गया है''

गुरुवर विरजानन्द जी का सम्पूर्ण जीवन आर्षग्रन्थों के प्रचार के लिये समर्पित था। अतः उनकी गणना उच्चकोटि के हुतात्मा महापुरुषों में की जाती है। अपनी कीर्तिप्रभा से स्वामी विरजानन्द जी संसार में सदा अमर रहेंगे।

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

హైదరాబాద్‌లో రాజకీయ సంఘటనలు

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము

పండిత్ నరేంద్రజీ

ఆర్యసమాజ్-సభ భవనము

రజాకార్ నేత కాసీం రజవి

హైదరాబాద్ నుంచి వాడి వరకు రైలు మార్గం ఉండేది. ఈ రైల్వే లైనును వరంగల్ వరకు పొడిగించి, అక్కడి నుంచి విజయవాడ వరకు ఒకలైను, చాందా వరకు రెండో లైనును పొడిగించాలని ఒక పథకం సిద్ధమైంది. ఈ లైనుతో ఖజానాపై భారం తప్ప ప్రజలకు ఎటువంటి ప్రయోజనం ఉండదని, దీని మంచి చెడ్డలను తెలుసుకొనేందుకు కమిటీని నియమించాలని ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు.

ఎంఐఎం (మజ్లిస్-ఎ-ఇత్తేహదుల్-ముస్లిమీన్)

హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలో ముస్లింలకు జాగీర్దార్, మునసబ్‌దార్, ప్రభుత్వ ఉద్యోగాల్లో ప్రాధాన్యం ఉండేది. వీరిలో అధికులు రాజీయాలకు దూరంగా ఉండే వారు. 1927 నవంబర్ 9న ముస్లింల అభివృద్ధి, అధిపత్యం కోసం ఇత్తేహదుల్ జైనుల్ ముస్లిమీన్ అనే రాజకీయేతర సంస్థ స్థాపితమైంది. దీని ఏర్పాటులో ముఖ్య పాత్ర పోషించిన వ్యక్తి, దాని మొదటి అధ్యక్షుడు నవాబ్ సదర్‌యార్ జంగ్ 1929లో సంస్థ పేరును మస్లిజ్-ఎ-ఇత్తెహదుల్- ముస్లిమీన్‌గా మార్చారు. ఈ సంస్థ 'అంజుమన్ తబ్లిగులిస్లాన్' అనే సంస్థతో కలిసి హిందువుల్లోని పేదలను, దళిత వర్గానికి చెందినవారిని ఇస్లాం మతంలో చేర్చడం ప్రారంభించినిది. ఇస్లాం రాజ్యంగా మారాచలనుకునే నిజాం సహజంగానే దీనికి పరోక్షంగా మద్దతు ఇచ్చారు. దీనికి వ్యతిరేకంగా ఆర్యసమాజంలో శుద్ధి ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించి, ఇస్లాం మతంలోకి మారిన హిందువులను తిరిగి హిందూ మతంలో చేర్చడం ప్రారంభించారు. దీంతో ఆర్య సమాజం, అంజుమన్ సంస్థలపై నిజాం నిషేధం విధించాడు. ఇనాయ తుల్లా ముష్రికి ముస్లింలకు సాయుధ శిక్షణ (కాక్సార్) ఇవ్వడం ప్రారంభించాడు. ఈ పరిణామాలతో 1938లో హైదరాబాద్‌లో హిందూ-ముస్లిం గొడవలు ప్రారంభ మయ్యాయి. దీన్ని ధూల్‌పేట కేసుగా పిలుస్తారు. 1938లో ఉస్మానియా విశ్వ విద్యాలయంలో పనిచేసే అబ్దుల్ ఖాదిర్ సిద్ధిఖీ ఎంఐఎం అధ్యక్షుడు అయ్యాక దానిని రాజకీయ సంస్థగా మార్చాడు. ఎంఐఎం ప్రధాన కేంద్రం దారుస్సలాం.

బహదూర్ యార్‌జంగ్

1940లో ఎంఐఎంకు అధ్యక్షుడైన బహదూర్ యార్‌జంగ్ పార్టీని వ్యవస్థీక రించాడు. అతడి ఉపన్యాస పటిమను మెచ్చుకొని నిజాం యార్‌జంగ్ అనే బిరుదు ఇచ్చాడు. 30 మంది సభ్యులతో ఒక యూనిట్ అధికారిగా 'సాలార్', తాలుకా స్థాయిలో అధికారి 'సాలార్-ఎ- కీర్, దేశ స్థాయిలో అధికారి అఫ్‌సర్-ఇ-అలగ్, రజాకార్లకు శిక్షణ ఇచ్చే వ్యక్తిని మరాకాజ్ అని పిలిచేవారు. 1943లో వరంగల్‌లో మజ్లిస్ వార్షికోత్సవ సభజరిగింది. ఈ సభలో బహదూర్ 'ఈ రాజ్యం నిజాం సొత్తు కాదు, ముస్లిం ప్రజలందరి ఆస్తి' అని ప్రకటించాడు. 1944లో బహదూర్ యార్‌జంగ్ మరణిం చాడు.

ఖాసీం రజ్వి

మహారాష్ట్రలోని లాథూర్ ప్రాంతానికి చెందినవాడు ఖాసీం రజ్వి. 1946లో

ఎంఐఎంకు అధ్యక్షుడు అయ్యాడు. రజాకార్లను 50 వేల మందితో సైనిక వ్యవస్థగా రూపొందించాడు. రజాకార్ల 50 వేల మందితో సైనిక వ్యవస్థగా రూపొం దించాడు. రజాకార్ల శిక్షణ కోసం 52 కేంద్రాలు ఏర్పాటు చేశాడు. 1948 సెప్టెంబర్ 17న ఆపరేషన్ పోలో ద్వారా హైదరాబాద్ రాజ్యం భారతదేశంలో విలీనం అయ్యాక, ఖాసీం రజ్విని అరెస్ట్ చేశారు. 1957లో రజ్వీ విడుదలై పాకిస్థాన్ వెళ్లిపోయాడు. 1970లో మరణించాడు. ఇతని నినాదం 'ఛలో ఢిల్లీ'.

రజాకార్ల దురాగతాలను విమర్శిస్తూ రాసిన పత్రికలు

- హైదరాబాద్ వారపత్రిక-తాళ్ళూరి రామానుజస్వామి
- తెలుగుదేశం పత్రిక - స్థాపకుడు - బి.వి.రావ్, ఎడిటర్ - సూర్యదేవర రాజ్యలక్ష్మీదేవి
- ఇమ్రోజ్ - షోయబుల్లాఖాన్ (ఇతడ్ని హత్య చేశారు)
- ఎంఐఎం నిర్వహించిన పత్రిక - ఇత్మత్ (ఐక్యత)

ఉద్యమాలు - ముఖ్య ఘటనలు

వహాబీ ఉద్యమం 1839

1839లో సయ్యద్ అహ్మద్ రాయ్‌బరేల్వీ, భారతదేశంలో ఆంగ్లేయుల పాలనను అంతం చేసి, ముస్లిం పాలన ప్రవేశ పెట్టే ఉద్దేశంతో వహాబీ ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించాడు.

వహాబీ ఉద్యమానికి హైదరాబాద్‌లో ముబారిజుద్దౌలా నాయకత్వం వహించారు.

ముబారిజుద్దౌలాను గోల్కొండ కోటలో బంధించారు. ఈయన 1854లో జైలులోనే మరణించాడు.

ఈ ఉద్యమంలో ఈయనకు మద్దతుగా కర్నూలు నవాబు గులాం రసూల్‌ఖాన్ ఆంగ్లేయులపై జిహాద్ ప్రకటించారు. ఆంగ్లేయులు ఇతన్ని అరెస్ట్ చేసి తిరుచిరాపల్లిలో జైలుకు పంపారు.

1857 సిపాయిల తిరుగుబాటు ఔరంగాబాద్‌లో...

ఔరంగాబాద్ కంటింజెంట్‌కు చెందిన మీర్‌ఫిదా అలీ, అమీర్‌ఖాన్‌ల నేతృత్వంలో తిరుగుబాటు జరిగింది.

దఫేదార్, మీర్‌ఫిదా అలీ ఆంగ్లేయ సైనికాధికారి, కెప్టెన్ అబ్బాట్‌పై కాల్పులు జరిపాడు. దీంతో ఇతన్ని బంధించి ఉరి తీశారు. అమీర్‌ఖాన్, ఇతర తిరుగుబాటు సైనికులను అసిస్ట్ చేశారు.

చిద్దాఖాన్, బుల్దానాలో తిరుగుబాటుకు ప్రయత్నించి విఫలమై హదరాబాద్ చేరుకున్నాడు. నిజాం ఆశ్రయం కోరిన ఇతన్ని అరెస్ట్ చేసి విచారణకు రెసిడెన్సీ భవనానికి పంపారు.

రొహిల్లా జాతి నాయకుడు 'తురేబాజ్‌ఖాన్' మౌల్వీ అల్లా ఉద్దీన్‌తో కలిసి చిద్దాఖాన్‌ను విడిపించాలని సాలార్‌జంగ్‌ను కోరారు. లేకపోతే బ్రిటీష్ రెసిడెన్సీపై దాడి చేస్తామని హెచ్చరించారు.

తురాబజ్‌ఖాన్ 1857 జూలై 17న 5 వేల మందితో బ్రిటిష్ రెసిడెన్సీపై దండెత్తాడు. బ్రిటీష్ రెసిడెంట్‌గా ఉన్న కల్నల్ డేవిడ్‌సన్, హెచ్‌సి బ్రిగ్స్ నాయకత్వంలోని సైన్యం సహాయంతో ఈ ఉద్యమకారులను చెదరగొట్టాడు. తురాబజ్ ఖాన్, మొగల్‌గూడ వద్ద అరెస్ట్ అయి కూడా, తరవాత తప్పించుకున్నాడు. 1859లో ఆంగ్లేయులు ఖుర్బాన్ అలీ సహాయంతో మెదక్ జిల్లా తుప్రాన్ సమీపంలో తుర్రేబాజ్ ఖాన్‌ను కాల్చి చంపారు.

అల్లాఉద్దీన్‌ను మంగళంపల్లి వద్ద అరెస్ట్ చేసి అండమాన్ జైలుకు పంపారు.

ఈయన 1884లో జైలులోనె మరణించారు.

మతాధికారులు మౌల్వీ ఇబ్రహీం, మౌల్వీ అక్బర్‌ల నాయకత్వంలో మక్కా మసీదు వద్ద ఇస్లాం పతాకాన్ని ఎగురవేసి, జిహాద్‌ను ప్రకటించారు. సాలార్‌జంగ్-1 ఈ గుంపును చెదరగొట్టడమే కాకుండా ఇబ్రహీం, అక్బర్‌లకు రెండు సంవత్సరాల పాటు దేశ బహిష్కరణ శిక్ష విధించాడు.

పీష్వా రామారావు కుట్ర

1862 మార్చిలో పీష్వా రామారావు హైదరాబాద్ సంస్థానంలోకి ప్రవేశించాడు. నిర్మల్‌లో తన స్నేహితుడు వెంకట్రావు ఇంటిలో ఉండేవాడు. ఈయన సహాయకులు కిషన్‌లాల్, రుక్మారెడ్డి, రామ్ రతన్‌జీ, పూరణ్‌మల్, కాన్పూరులో రామారావు పట్టుబడ్డాడు.

ఇతర ప్రాంతాల్లో

షోలాపూర్ - రాజా వెంకటప్ప నాయక్ చాందా - బాపూరావ్, వెంకట్రావ్ నాందేడ్ (కోలాస్) - రంగారావ్ పట్వారీ, దిలీప్‌సింగ్ ఆదిలాబాద్ - రాంజీ గోండ్ నిర్మల్ - రోహిల్లాలు గోల్కొండ - చింతా భూపతి, సన్యాసి భూపతి

వందేమాతర ఉద్యమం/స్వదేశీ ఉద్యమం

1905 అక్టోబర్ 19న బెంగాల్ విభజన అమలులోకి వచ్చింది. దీనిని వ్యతిరేకిస్తూ తిలక్ నాయకత్వంలో స్వదేశీ/వందేమాతర ఉద్యమం ప్రారంభమైంది.

అంతకుముందు తిలక్ ప్రారంభించిన గణేష్ ఉత్సవాలను 1895 నుంచి హైదరాబాద్‌లో నిర్వహించడం ప్రారంభించారు. అఖాడ వ్యాయామశాలలు స్థాపించారు.

హైదరాబాద్‌లో సభలు, సమావేశాలు నిర్వహించి స్వదేశీ ఉద్యమాన్ని వ్యాప్తి చేయడానికి ప్రయత్నించిన వారు - దామోదర్ సత్య లేఖర్, అప్పాజీ తుల్జాపుర్కార్. వీరిని నిజాం రాజ్యం నుంచి బహిష్కరించాడు.

ఆర్యసమాజం, గణేష్ ఉత్సవ సంఘాలు కూడా స్వదేశీ ఉద్యమాన్ని ప్రచారం చేయడానికి ప్రయత్నించాయి. దీంతో భజనమండళ్లను, తిలక్, పాల్ ఫోటోలను కూడా నిజాం ప్రభుత్వం నిషేదించింది.

ఖిలాఫత్ ఉద్యమం

మొదటి ప్రపంచయుద్ధంలో కేంద్రరాజ్యాల తరపున పాల్గొని టర్కీ ఓడిపోయింది. టర్కీని ఆక్రమించిన ఆంగ్లేయులు ఖలీఫా పదవిని రద్దుచేశారు. ఖలీఫా పదవిని పునరుద్ధరించాలని కోరుతూ ఢిల్లీ కేంద్రంగా 1919లో మహ్మద్ అలీ, షౌకత్ అలీ సోదరులు ఖిలాఫత్ ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు. గాంధీజీ అధ్యక్షతన 'అఖిల భారత ఖిలాఫత్ కాన్ఫరెన్స్' మొదటి సమావేశం జరిగింది.

హైదరాబాద్‌లో ఖిలాఫత్ ఉద్యమాన్ని మహ్మద్ ముర్తాజా, హుమాయూన్ ముర్తాజా, బారిస్టర్ అస్గర్ హసన్ ప్రారంభించారు.

ఈ ఉద్యమానికి మద్దతు పలికిన హిందూ నాయకులు - కేశవరావ్ కొరాట్కర్, వామన్ నాయక్, రాఘవేంద్ర శర్మ, మందుముల నరసింగరావ్.

1920 ఏప్రిల్ 23న వివేకవర్ధిని మైదానంలో జరిగిన యూమ్-ఇ-ఇంతిహాన్ (పరీక్షా దినం) సందర్భంగా హిందూ, ముస్లింలు పాల్గొని ప్రసంగించారు. 1920 మే 5న ఖిలాఫత్ కమిటీ ఆధ్వర్యంలో ఐక్యతాదినాన్ని ప్రకటించారు.

ఖిలాఫత్ భావాలను ప్రచారం చేసిన పత్రికలు - 1) జమీందార్, 2) రియాసత్, 3) జమానా

సభలు, సమావేశాలపై నిషేధం విధించిన హైదరాబాద్ ప్రధాన్ - సర్ అలీ ఇమామ్.

క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం

1942లో క్రిప్స్ రాయబారం విఫలమైన తరవాత గాంధీజీ 1942 ఆగస్టు 8న బొంబాయిలో క్విట్ ఇండియా ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు. రామానందతీర్థ బొంబాయిలో గాంధీజీని కలిసి హైదరాబాద్‌లో క్విట్ ఇండియా ఉద్యమానికి సంబంధించి చర్చించారు.

మార్గమధ్యంలో అరెస్ట్ చేస్తారని భావించిన రామానందతీర్థ నిజాంతో డిమాండ్ చేయాల్సిన అంశాలను తెలియపరుస్తూ జిఎస్ మేల్కొటేకు ఉత్తరాన్ని పంపారు. ఆ ఉత్తరంలోని అంశాలు- 1) రాజకీయ ఖైదీల విడుదల, 2) పౌర స్వాతంత్ర్యాలను కల్పించడం, 3) హెచ్‌ఎస్‌సిపై నిషేధాన్ని ఎత్తివేయడం.

స్వామి రామానందతీర్థ నాంపల్లిలో దిగగానే ప్రభుత్వం ఆయనను అరెస్ట్ చేసింది.

హైదరాబాద్‌లో అరెస్ట్ అయిన నాయకులు- 1) బూర్గుల రామకృష్ణారావు, 2) కాళోజీ నారాయణరావు, 3) పద్మజా నాయుడు.

హైదరాబాద్‌లోని బ్రిటీష్ రెసిడెన్సీపై కాంగ్రెస్ జెండాను ఎగరవేసినందుకు పద్మజా నాయుడును అరెస్ట్ చేశారు.

అదే ఉద్యమ సమయంలో భారతదేశం అవతల సుభాష్ చంద్రబోస్ స్థాపించిన అజాద్ హింద్ ఫౌజ్‌లో చేరిన హైదరాబాద్‌కు చెందినవారు - 1) హసన్ సఫరానీ, 2) ప్రొ. సురేష్ చంద్ర.

అరుణా అసఫ్ అలీ, హైదరాబాద్‌లో రహస్యంగా పర్యటించి ఉద్యమాన్ని వ్యాప్తి చేశారు.

బిబిసి పాత్రికేయుడు విలియం బ్రూక్ నిజాంకు మద్దతుగా వ్యాసాలు రాశారు.

సాంస్కృతిక, రాజకీయ జాగృతి

చాందా రైల్వే ఆందోళన 1883

ఇది హైదరాబాద్‌లో మొట్టమొదటి ఆందోళన. హైదరాబాద్ నుంచి వాడి వరకు రైలు మార్గం ఉండేది. ఈ రైల్వే లైనును వరంగల్ వరకు పొడిగించి, అక్కడి నుంచి విజయవాడ వరకు ఒకలైను, చాందా వరకు రెండో లైనును పొడిగించాలని ఒక పథకం సిద్ధమైంది. ఈ లైనుతో ఖజానాపై భారం తప్ప ప్రజలకు ఎటువంటి ప్రయోజనం ఉండదని, దీని మంచి చెడ్డలను తెలుసుకొనేందుకు కమిటీని నియమించాలని ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు.

ఉద్యమ నాయకులు

1) అఘోరనాథ ఛటోపాధ్యాయ - నిజాం కళాశాల మొదటి ప్రిన్సిపాల్, 2) ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యూం - హైదరాబాద్ నుంచి ఐఎన్‌సిలో చేరిన మొదటివారు, 3) ఔసగి హోషాంగ్ - రెవెన్యూ అధికారి

వీరందరిని రెండు సంవత్సరాల పాటు నిజాం రాజ్య బహిష్కరణ చేశారు.

ఈ ఆందోళనను ప్రచురించిన ఆంగ్ల పత్రికలు-

టైమ్స్ ఆఫ్ ఇండియా, బెంగాల్ గెజిట్

నోట్-1 : అఘోరనాథ ఛటోపాధ్యాయ- 1879లో 'యంగ్ మెన్స్ ఇంప్రూవ్‌మెంట్ సొసైటీ' అనే సంస్థను స్థాపించారు.

నోట్-2 : ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యూమ్ విద్యా సంస్కరణల కోసం స్థాపించిన సంస్థలు- 1) అంజుమన్ ఇమరేష్, 2) ఇఖ్వా ఉన్స్ ఫా

ఆర్య సమాజం

1875 లో స్వామి దయానంద సరస్వతి బొంబాయిలో ఆర్యసమాజాన్ని స్థాపించారు.

1892 లో హైదరాబాద్‌లో ఆర్య సమాజం శాఖను ఏర్పాటు చేశారు. దీనికి మొదటి అధ్యక్షుడు కామతాప్రసాద్.

ఒయులో వందేమాతర ఉద్యమం

1915లో హైదరాబాద్‌లో పట్టభద్రులైన కొందరు యువకులు హైదరాబాద్ ఎడ్యుకేషనల్ కాన్ఫరెన్స్'ను స్థాపించారు. దీని స్థాపనలో ముఖ్యపాత్ర పోషించిన వ్యక్తి మహ్మద్ ముర్తజా. సహిఫా అనే ఉర్దూ పత్రిక సంపాదకుడు మీర్ అక్బర్ అలీ మొదటిసారిగా విశ్వవిద్యాలయాన్ని స్థాపించాలని విజ్ఞప్తి చేశాడు. 1918లో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం ఏర్పాటుకు నిజాం ఫర్మానా జారీ చేశాడు. 1919 ఆగస్టు 28న విశ్వవిద్యాలయాన్ని ఉస్మాన్ అలీఖాన్ ప్రారంభించాడు (ఆర్ట్స్ కళాసాల). 1938లో దసరా ఉత్సవాల సందర్భంగా ఉస్మానియా వర్సిటీ 'బి హాస్టల్'కు చెందిన విద్యార్థులు ప్రార్థనా మందిరంలో వందేమాతరం గీతాన్ని ఆలపించారు. వివాదాస్పదం, రాజకీయపరమైన ఆ గీతాన్ని పాడకుండా తాత్కాలికంగా నిషేధాన్ని విధించారు. అయినా విద్యార్థులు మాత్రం వందేమాతర గీతాన్ని ఆలపించడం మానలేదు. దీంతో 1938 నవంబర్ 29న హిందూ విద్యార్థులను హాస్టల్, కళాశాల నుంచి బహిష్కరించారు. విశ్వవిద్యాలయంలో విద్యార్థులు పైజామా, నీలిరంగు షేర్వాణీ మాత్రమే ధరించి కాలేజీకి హాజరు కావాలనే నియమం ఉండేది. దీంతో అచ్యుతరెడ్డి నాయకత్వంలో విద్యార్థులు తెల్లని ధోవతి ధరించి నవంబర్ 29 నుంచి డిసెంబర్ 10 వరకు ఉద్యమాన్ని నడిపారు. ఆ సమయంలో రామచంద్రరావు వందేమాతర నినాదాన్ని వ్యాప్తిచేసి 'వందేమాతరం రామచంద్రరావు'గా ప్రసిద్ధి పొందాడు. బహిష్కరణకు గురైన విద్యార్థులు నాగపూర్ విశ్వవిద్యాలయంలో చేరారు. ఆ కాలంలో నాగపూర్ వర్సిటీ వైస్ చాన్సలర్ జస్టిస్ కేదార్.

ఉద్యమంలో పాల్గొన్న ముఖ్యులు

1) పి.వి. నరసింహారావు, 2) నూకల రామచంద్రారెడ్డి, 3) ఆరుట్ల రామచంద్రారెడ్డి, 4) అచ్యుతరెడ్డి, 5) హయగ్రీవాచారి, 6) ధర్మభిక్షం.

ఉద్యమానికి మద్దతు తెలుపుతూ ఉత్తరాలు రాసిన జాతీయ నాయకులు

1) గాంధీజీ, 2) సుభాష్ చంద్రబోస్, 3) జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ, 4) వి.డి. సావర్కర్.

ప్రచారకులు - 1) నిత్యానంద బ్రహ్మచారి, 2) విశ్వానంద సరస్వతి.

ఈ సంస్థ నిర్వహించిన పత్రిక 'వేదిక్ ఆదర్శ'.

ఇతర నాయకులు: 1) కేశవ్‌రావ్ కొరాట్కర్ 2) వినాయక్ రావు విద్యాలంకార్ 3) భాయి బన్సీలాల్‌జీ 4) బన్సీలాల్ వ్యాస్ 5) పండిత్ నరేంద్రజీ

సత్యార్థ ప్రకాశ్ గ్రంథాన్ని, ఆర్యసమాజ్ ఫ్లాగ్‌ని, ఇతర మానవ హక్కులను నిజాం నిషేధించారు.

1938-39లో నిజాంకు వ్యతిరేకంగా సత్యాగ్రహాన్ని ప్రారంభించినవారు - ఆర్యసమాజము.

1938 అక్టోబరు 24న హైదరాబాద్ డే పేరుతో ఆర్యసమాజ్ దేశవ్యాప్తంగా ఆందోళన నిర్వహించింది తదుపరి సత్యాగ్రహము నిర్వహించింది. సత్యాగ్రహము 13 నెలలు కొనసాగింది. దేశములోని అన్ని ప్రాంతాల నుండి 12000-13000 సత్యాగ్రహీలు ఇందులో పాల్గొన్నారు.

Reddy Narsing
from Andhra Jyoti

అసలు మహాత్ముడు

అటకెక్కిన 'అస్పృశ్యత'

- ఎం.వి.ఆర్. శాస్త్రి

"మన ముందు ఐదు కర్తవ్యాలు ఉన్నాయి. 1. అస్పృశ్యత నిర్మూలన, 2. మద్యపానం మాన్పించడం, 3. కాంగ్రెసు సభ్యులను చేర్పించటం, 4. తిలక్. స్వరాజ్ ఫండ్‌కు విరాళాల సేకరణ, 5. ప్రతి ఇంటిలో రాట్నాన్ని ప్రవేశపెట్టటం.

"I have put untouchability in the forefront because... we can never reach swaraj, with the poison of untouchability corroding the Hindu part of the national body. Swaraj is a meaningless term if we desire to keep fifth of India under perpetual subjection, and deliberatley deny to them fruits of national culture..."

[*Collected Works of Mahatma Gandhi,* vol.23, pp.168, 173]

(అస్పృశ్యతను నేను అన్నిటికంటే ముందు ఎందుకు పెట్టానంటే... అంటరానితనం అనే విషం జాతీయ జీవితంలో హైందవ పార్శ్వాన్ని కలుషితం చేస్తుండగా మనం స్వరాజ్యాన్ని ఎప్పటికీ చేరలేము. దేశంలోని ఐదోవంతు జనాన్ని శాశ్వతంగా అణగదొక్కి జాతి సంస్కృతి ఫలాలను వారికి నిరాకరించాలని మనం కోరుకుంటే స్వరాజ్యమనేది అర్థంలేని వ్యర్థ పదం.)

ఇది 1921 మే 25వ తేది 'యంగ్ ఇండియా' పత్రికలో గాంధీజీ ఉద్బోధ. మహాత్ముల స్థాయికి తగిన గొప్ప మాట. స్వరాజ్యానికి యోగ్యత పొందాలంటే చేయవలసిన మొట్టమొదటి పనిగా... కాంగ్రెసు సంస్థ ప్రప్రథమ కర్తవ్యంగా మహాత్మాజీ పేర్కొన్న అంటరానితనం నిర్మూలనకు, తరవాత కొద్ది నెలలకు రూపొందిన కాంగ్రెసు నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమంలో ఇచ్చిన ప్రాముఖ్యం ఎంత ?

భూమి బద్దలవబోతున్నట్టు అర్భాటం చేసి, దేశమంతటా నరాలు చిట్లే ఉత్కంఠను రేకెత్తించి, తీరా చివరి క్షణంలో బార్డోలీ సత్యాగ్రహాన్ని మొదలెట్టకుండానే తోకముడిచి తుస్సుమనిపించిన మీదట గాంధీజీ కాంగ్రెసు వారికి నిర్మాణ కార్యక్రమం పనిపెట్టాడు. కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీ అదరాబాదరా బార్డోలిలో కొలువుతీరి ఆయన కనుసన్నల్లో సదరు కొత్త ప్రోగ్రాంకు 'మమ' అన్నది. స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని చావచుట్టేసి, కాంగ్రెసువాదులు, దేశవాసులు అర్జంటుగా చేపట్టాలంటూ అప్పుడు ప్రకటించిన జరూరు పనుల పట్టికలో అస్పృశ్యత నిర్మూలనిది - నమ్ముతారో లేదో - నాలుగో నెంబరు ! కాంగ్రెసులో కోటి మందిని చేర్పించటం, ఖాదీ ప్రచారం, జాతీయ పాఠశాలల తరవాతి స్థానం.

ఏ అంశానికి ఇవ్వాల్సిన ప్రాధాన్యం దానికి ఇచ్చేటప్పుడు దేని తరవాత దేన్ని పేర్కొన్నా పట్టించుకోవాల్సిన పని లేదు. వడ్డించేవాడు మనవాడు అయినప్పుడు కడపంక్తిన ఉన్నా ఫరవాలేదు. సమస్య తీవ్రత, దాని తక్షణ విచారణ అవశ్యకత అందరికంటే బాగా ఎరుగుదునన్న మహాత్ముడు తగిన జాగ్రత్త తీసుకుని, సరైన కట్టుదిట్టాలు చేయించే పక్షంలో దళిత జనోద్ధరణ గురించి సంశయించాల్సిన పని లేదు. కాని జరిగిందేమిటి?

బార్డోలి కార్యక్రమంలో అస్పృశ్యతకు సంబంధించి చెప్పింది ఇది:

"దళిత వర్గాల జీవితాలను, వారి సామాజిక మానసిక నైతిక స్థితిని బాగుపరచి... ఇతర పౌరులు అనుభవించే సాధారణ సదుపాయములను వారికి కూడా సమకూర్చి... జాతీయ పాఠశాలలకు బిడ్డలను పంపేందుకు వారిని పురికొల్పటం"

ఈ పని వట్టి మాటలతో, ఊకదంపు ఉపన్యాసాలతో అయ్యేది కాదు. దుర్భర దారిద్ర్యంలో దారుణ దుర్విచక్షణకు లోనవుతున్న ఆరుకోట్ల దళితుల బతుకుల్లో వెలుగు నింపాలంటే చాలా డబ్బు కావాలి. తగిన మొత్తాన్ని కేటాయించి, సరైన పద్ధతిలో అది అందవలసిన వారికి అంది, ప్రాథమ్యాల ప్రకారం ప్రణాళికాబద్ధంగా సద్వినియోగమయ్యేట్లు చూడటానికి సంస్థాగతంగా కట్టుదిట్టాలు జరగాలి.

కాంగ్రెసుకు సంబంధించినంత వరకు నిధుల కొరత లేదు. గాంధీ గారు దేశమంతటా తిరిగి, డబ్బూ నగల వసూళ్ళే పనిగా పెట్టుకుని, పుస్తెల తాళ్లను కూడా వదలకుండా దొరికిన వాళ్లనల్లా నిలువుదోపిడి చేసి... కాంగ్రెసు వాదులందరినీ పురమాయించి అందినకాడికి వసూళ్లు చేయించి పోగు చేసిన 'తిలక్ స్వరాజ్ నిధి'లో కోటి పాతిక లక్షల రూపాయల నిల్వ ఉంది. శతాబ్దం కింద కోటి రూపాయలంటే ఇప్పుడు వెయ్యి కోట్లతో సమానం.

పైగా ఆ మొత్తాన్ని పొదుపుగా వాడుతూ దీర్ఘకాలం అట్టే పెట్టుకోవాలన్న ఉద్దేశమూ మహాత్ముడికి లేదు. కాంగ్రెసు పనికి పెట్టుబటి అక్కర్లేదు. డబ్బును నిల్వ చేయటం మంచిది కాదు. ఇప్పటికి జమ పడిన మొత్తాన్ని సంవత్సరం లోపల ఖర్చు చెయ్యాలి అని బాపూజీ అనతిచ్చాడు. అంతకంటే కావలసింది ఏముందనుకుని ఎక్కడెక్కడి కాంగ్రెసు కమిటీల వాళ్లూ పోటీలు పడి నిల్వ నిధిని ఫస్ట్‌క్లాస్ రైలు టిక్కెట్ల మీద, టాక్సీలో తిరుగుళ్ల మీద మంచినీళ్లలా ఖర్చు చేయసాగారు.

నిర్మాణ కార్యక్రమంలో ఖద్దరు ప్రచారం మీద మహామహులు ఎనలేని శ్రద్ధ చూపారు. ఆ ఒక్క సంవత్సరానికే పదిహేడు లక్షల రూపాయలు ఉదారంగా కేటాయించారు. అలాగే జాతీయ విద్య ప్రోత్సాహం నిమిత్తం బలమైన సబ్ కమిటీని వేశారు. అస్పృశ్యత అంశాన్ని మాత్రం ఎవరూ పట్టించుకోకుండా మూలన పడేశారు.

మొదటి నుంచీ అస్పృశ్యులకు ఆసరాగా ఉన్న శ్రద్ధానంద సన్యాసికి ఈ తీరు చూసి చిర్రెత్తింది. అసహనం దాచుకోకుండా ఎఐసిసి ప్రధాన కార్యదర్శి విఠల్ భాయ్ పటేల్‌కు 1922 మే 23న ఘాటైన ఉత్తరం రాశాడు. "దళిత వర్గాలకు సంబంధించి ప్రకటిత విధానాన్ని అమలు జరిపేందుకు ముగ్గురు ఎఐసిసి మెంబర్లతో సబ్ కమిటీ వేయాలి;

తొలి విడతగా దాని దగ్గర 5 లక్షల రూపాయలు ఉంచాలి; ఇక ముందు ఏ అవసరానికి ఎంత మంజూరు చేయాలన్నది నిర్ణయించే అధికారం ఆ కమిటీకి ఇవ్వాలి. ఈ మేరకు వచ్చేనెల ఎఐసిసి సమావేశంలో నేనో తీర్మానం పెట్టదలిచాను" అని అందులో చెప్పాడు.

స్వామీజీ సంగతి తెలుసు గనుక ఎఐసిసి వారు వ్యవహారాన్ని బహిరంగా సమావేశంలో తీర్మానం దాకా వెళ్లనీయకుండా ముందే జాగ్రత్త పడ్డారు. కాంగ్రెసు వర్కింగు కమిటీ వారే ఒక కమిటీ వేశారు. స్వామి శ్రద్ధానంద, సరోజినినాయుడు, జి.బి.దేశ్‌పాండే, ఐ.కె. యాజ్ఞిక్‌లతో కమిటీని నియమిస్తున్నట్టూ దేశవ్యాప్తంగా అస్పృశ్యుల స్థితిగతులను మెరుగుపరచేందుకు ఒక వాస్తవిక పథకం రూపొందించే బాధ్యత దాని మీద మోపుతున్నట్టూ వర్కింగ్ కమిటీ ప్రకటించింది. అ పని కోసం ప్రస్తుతానికి రెండు లక్షల రూపాయలు మంజూరు చేస్తామంది. అందుకు ఒప్పుకోమని శ్రద్ధానందను కోరారు. ఆయన ససేమిరా కుదరదన్నాడు. రెండు లక్షలు ఏ మూలకు, మొదటి విడతగా కనీసం ఐదు లక్షలు కేటాయించాల్సిందేనని ఎఐసిసి మీటింగులో పట్టుబట్టాడు. ఆయన భయానికి ఎఐసిసి కాదనలేక వర్కింగ్ కమిటీ ప్రతిపాదించిన 2 లక్షల మొత్తాన్ని 5 లక్షల రూపాయలకు పెంచింది. చేతిలోని నిధుల నుంచి ముందు లక్ష ఇవ్వాలి. మిగతా మొత్తం తరవాత చూద్దాం అని ఎఐసిసి వారు తేల్చారు.

దాని మీద గొడవైంది. అసలు ఎఐసిసి దగ్గర కాష్ బాలన్సు ఎంత ఉందో చెప్పాలని కొందరు సభ్యులు నిలదీశారు. ఆ పళాన పార్టీ అధ్యక్షుడు హకీం అజ్మల్‌ఖాన్ గారు శ్రద్ధానందను పక్కకు తీసుకువెళ్లాడు. కాంగ్రెసు చేతిలో కాష్ బాలన్సు చాలా తక్కువ ఉంది. ఆ సంగతి బయట పెడితే ఉద్యమానికి దెబ్బ. బయటివాళ్లు, సి.ఐ.డి.లు కూడా సభలో ఉన్నారాయె. కాబట్టి ఇప్పటికిలా లాగిద్దాం – అని నచ్చచెప్పాడు. జిత్తులమారి రాజగోపాలాచారి ఎవరికీ ఇబ్బంది లేకుండా ఒక ఉపాయం చెప్పాడు. 'ఎంత ఇచ్చేదీ ఇప్పుడే ఎందుకు ప్రకటించాలి? మీ కమిటీ కూర్చుని పథకం తయారుచేశాక దానికి ఎంత అవసరపడితే అంతా వర్కింగ్ కమిటీ సమకూరుస్తుంది. ఒప్పుకోండి' అన్నాడు. చేసేదిలేక అప్పుడున్న పరిస్థితుల్లో స్వామి సరేనన్నాడు.

కాని – మరునాడు పత్రికలకు పంపిన తీర్మానం ప్రతిలో రాజాజీ జోడించిన వివరణ ఊసేలేదు. 5 లక్షలు ఎప్పటికో ఇస్తామని సరిపెట్టటమే తప్ప అతి ముఖ్య వ్యయాలకు అయ్యే ఖర్చుకు పార్టీ నుంచి ఎలాంటి భరోసా ఇవ్వలేదు. దాంతో ఆలిండియాలో అస్పృశ్యత నిర్మూలన, అస్పృశ్యుల అభ్యున్నతి అనే మహా బృహత్ కార్యాన్ని 5 లక్షల రూపాయల కంటితుడుపుతో సరిపెట్టదలిచారా అన్న అనుమానం మరునాడు పత్రికల్లో వచ్చిన ఎఐసిసి వార్తను చూస్తే శ్రద్ధానందస్వామికి కలిగింది.

నలుగురితో కమిటీ అయితే వేశారు. కాని దానికి నాథుడు ఎవరు? ఎఐసిసి సమావేశంలోనే ఈ ప్రశ్నను కొందరు సభ్యులు రేకెత్తారు. కమిటీకి కన్వీనరుగా ఒకరిని ప్రకటిస్తే బాగుంటుంది అని మరి కొందరు సూచించారు. అప్పుడు కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శి విఠల్‌భాయి పటేల్ లేచి 'స్వామి శ్రద్ధానంద పేరే మొదట పేర్కొన్నాం కాబట్టి సహజ్‌గా ఆయనే కన్వీనరు. దీనికోసం ప్రత్యేకంగా వేరే తీర్మానం అవసరం లేదు' అని వివరణ ఇచ్చాడు.

దాంతో అందరూ అలాగే అనుకున్నారు. ఎక్కడెక్కడి రాష్ట్రాల వారూ తమ దగ్గర అస్పృశ్యత పరిస్థితిని శ్రద్ధానందస్వామికి విన్నవించి, తగు చర్యలు చేపట్టాలంటూ సూచనలూ, సలహాలూ ఇవ్వసాగారు. వాటినిబట్టి కార్యభారం ఎంత పెద్దదో స్వామికి తేటపడింది. రాష్ట్రాలు తిరగాలి, పరిశీలన చెయ్యాలి. ప్రణాళిక వేయాలి అంటే బోలెడు ఖర్చుతో కూడుకున్న పని. తిరుగుడు ఖర్చులకైనా కనీస మొత్తం చేతిలే ఉంటే తప్ప పని నడవదు. కమిటీకంటూ డబ్బులు ఏమీ లేవు. ఇస్తామన్న లక్ష కూడా ఎఐసిసి నుంచి అందలేదు. పోనీ నిధులు లేవా, ఇవ్వడానికేమైనా ఇబ్బందా అనుకుంటే కాంగ్రెసు పెద్దలు చేసే దానాలు ధారాళంగా చేస్తూనే ఉన్నారు.

ఉదాహరణకు – అలహాబాద్‌లో నెహ్రూలకు బాగా కావలసిన 'ఇండిపెండెంట్' పత్రికకు నిర్వహణ ఖర్చుల నిమిత్తం పాతిక వేల రూపాయలను కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీ ఉదారంగా శాంక్షను చేసింది. అలాగే ఢిల్లీలో 'కాంగ్రెస్' అనే ఉర్దూ దినపత్రికకు పదివేల రూపాయలు ఇవ్వాలని హకీం అజ్మల్‌ఖాన్ గారు అధ్యక్ష హోదాలో సిఫారసు చేశారు. ('కాంగ్రెస్ చేతిలో కాణీ లేదు' అని లక్నో ఎఐసిసి భేటీలో శ్రద్ధానందకు చెవిలో చెప్పింది ఈ పెద్దమనిషే) ఇష్టమైన పత్రికలకే అన్నేసి వేలు ధారపోస్తున్న వారు అస్పృశ్యత నిర్మూలన పనికి పదివేలు అడ్వాన్సుగా ఇవేవలేరా అని తలిచి శ్రద్ధానంద కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుడికి అర్జీ పెట్టాడు.

ఏమైంది? ఆ కాస్త మొత్తాన్ని అడగగానే సరే అన్నారా? ముందు పని మొదలెట్టండి. వెన్నుదన్నుగా మేముంటాం అని 'హరిజన' బాంధవులు భరోసా ఇచ్చారా?

లేదు. శ్రద్ధానంద నుంచే బాధ్యతలను ఊడగొట్టారు. 'మొదటి పేరు ఆయనది కనుక ఆయనే కన్వీనరు' అని చెప్పినవారే పిల్లిమొగ్గ వేసి వర్కింగ్ కమిటీ చేత ఈ కింది తీర్మానం చేయించారు :

"దళిత వర్గం పనికి పథక రచన నిమిత్తం అడ్వాన్సు కోరుతూ 1922 జూన్ 8న స్వామి శ్రద్ధానం రాసిన జాబు చదవడమైంది. దళితులపై సబ్ కమిటీకి కన్వీనరుగా జె.బి.దేశ్‌పాండేను నియమించడమైనది. తొందరలో మీటింగు పెట్టి స్వామి శ్రద్ధానంద లేఖను సబ్ కమిటీకి నివేదించవలసినదిగా ఆయనను కోరడమైనది".

ఇదేమి కాంగ్రెసు మాయ అని – స్వామీజీ తెల్లబోయాడు.

అన్యాయాన్ని సహించి ఊరుకునే తత్వం తనది కాదు కనుక ఈ వింత పరిణామక్రమాన్నంతా ఏకరువు పెడుతూ, అస్పృశ్యత అంశాన్ని అటకెక్కించిన తీరును తెగనాడుతూ ప్రధాన కార్యదర్శి విఠల్‌భాయ్ పటేల్‌కు 1922 జూన్ 30న పెద్ద ఉత్తరం రాశాడు. 'ఈ పరిస్థితుల్లో సబ్‌కమిటీలో నేను ఉండీ ప్రయోజనం లేదు. అందుకే దాని సభ్యత్వానికి రాజీనామా చేస్తున్నాను" అని ముగించాడు.

కాంగ్రెసు అధిష్ఠానంలో ఈ ఉత్తరం బాంబులా పేలింది. వర్కింగ్ కమిటీ వారు ఏమిచేయాలో బోధపడక తలపట్టుకున్నారు. స్వామికి నచ్చచెప్పి రాజీనామాను ఉపసంహరించుకునేట్టు చేసే భారాన్ని ప్రధాన కార్యదర్శి బాధ్యత కొత్తగా తీసుకున్న

మోతీలాల్ నెహ్రూ మీద పెట్టారు. ఆయనేమో "నేను కొత్తగా వచ్చాను; వెనక ఏమి జరిగిందో నాకు తెలియదు; కన్వీనరు అంటూ ప్రత్యేకంగా ఎవరూ లేనందున నిధుల బట్వాడాకు ఒక బాధ్యుడు అంటూ ఉండాలి కాబట్టే దేశ్‌పాండేను కన్వీనరుగా ప్రకటించవలసి వచ్చింది. ఇది అస్పృశ్యత రంగంలో మీరు చేసిన ఘన సేవను కించపరచడం ఎంత మాత్రమూ కాదు; దయచేసి మీ నిర్ణయాన్ని మార్చుకోండి'' అంటూ జూలై 23న శ్రద్ధానందకు జాబు రాశాడు.

శుష్కప్రియాలు... శూన్యహస్తాలు

అసలు సమస్య పదవి కాదు.

సబ్‌కమిటీకి కన్వీనరుగా ముందు తన పేరు చెప్పారు. తరవాత వేరొకరిని నియమించారు - అన్నది కాదు శ్రద్ధానంద బాధ. తాను అడిగిన విధంగా నిధులు ఇవ్వనందుకు మాత్రమే కాదు ఆయన ఆ కమిటీకి రాజీనామా చేసింది.

అసలు సంగతి హిపోక్రసీ. కాంగ్రెసు సంస్థ, దాని నియంత దళితులపై కురిపించేది కల్లబొల్లి ప్రేమ.

'ఎవరన్నా అడిగితే నేను అంత్యజుడిని అని చెబుతాను. అంత్యజుడిది పవిత్ర వృత్తి. అతడి సేవలు లేకుండా మనం ఉండలేము. మన మరుగుదొడ్లను ఎవరూ శుభ్రం చేయకపోతే మనం కలరాతో చచ్చిపోతాము' అని కాంగ్రెసు దేవుడు గాంధీ ఉవాచ.

అంటే - మనం బతికి ఉండాలంటే అంత్యజుడు మన మరుగుదొడ్లు శుభ్రం చేసి, మన మలం ఎత్తి నెత్తిన పెట్టుకుని పోతూనే ఉండాలి. అది అలా పవిత్రమైన పని అని మహాత్ముడు పొగిడాడు కాబట్టి శాశ్వతంగా అదే వృత్తిలో ఉండి మనలను సేవిస్తూనే ఉండాలి.

"మీ బాధలు, మీరు పడుతున్న కష్టాలు నాకు తెలుసు. హిందూ సమాజంలో అస్పృశ్యత కాలుష్యాన్ని పారదోలటానికి ఈ సంవత్సరమంతా నేను చాలా కష్టపడుతాను. నిజమైన మత సూత్రాల మీద మనకు ఏ మాత్రం గౌరవం ఉన్నా సాటి మనిషిని - వాడు ఎంత మురికిగా, ఎంత చండాలంగా ఉన్నప్పటికీ, అంటరానివాడిగా చూడం" అనీ 1921 జూన్‌లో ముంబాయిలో అంత్యజుల మహాసభలో గాంధీగారి బోధ.

[అదే గ్రంథం, అదే సంపుటి, పే.326]

అంటరానివాడిగా చూడరు. ఎంత మురికిగా, ఎంత చండాలంగా ఉన్నా దళితుడిని సాటి మనిషిలాగే పరిగణిస్తారు. అతడూ తమ సాటిమనిషే అన్న ఇంగిత జ్ఞానం కలిగాక మిగతా కులాల వారు అతడినీ తమలో కలుపుకోవాలి కదా? దళితులనూ తమ సరసన కూచోనివ్వాలి; తమతోబాటు భోజనం చేయనివ్వాలి; వారి పిల్లలను తమ పిల్లలకిచ్చి పెళ్ళి చేయడానికీ అభ్యంతరం ఉండకూడదు కదా? మరి దానికి మహాత్ములవారు ఒప్పుకుంటారా?

ఒప్పుకోరు. 1921 మే 21న భూస్‌వాల్‌లో చేసిన దివ్య ప్రసంగంలో ఆయన నోటి నుంచి జాలువారిన ముత్యాల మాటలను చిత్తగించండి.

About untouchability, I have to say that it is not in keeping with the teaching of Veda and is foreign to the principles of the Hindu religion. But reforming this system does not mean that we should begin interdining and intermarrying.

[*Collected Works of Mahatma Gandhi,* Vol.23, page 168]

(అస్పృశ్యత గురించి నేను ఏమంటానంటే - అది వేదాల బోధకు విరుద్ధం. హిందూ మత సూత్రాలకు సరిపడనిది. కాని ఈ వ్యవస్థను సంస్కరించడం అంటే మనం కలిసి భోజనాలు, వైవాహిక సంబంధాలు మొదలు పెట్టాలని అర్థం కాదు.)

అనగా - గాంధీగారి హరిజన ప్రీతి పాకీ పనిని పవిత్ర వృత్తిగా పొగడటం. నీవు లేనిదే మేము లేమని ఉబకెయ్యటం, అస్పృశ్యత పోనంత వరకూ సత్యాగ్రహం మొదలెట్టనేకూడదు, స్వరాజ్యానికి అర్థమే ఉండదు అని సుభాషితాలు పలకటంతో ఆగిపోతుంది. సదరు హరిజనులను హిందువుల భోజనాల దగిలోకి పోనివ్వదు; పెళ్లిపొత్తులూ పెట్టుకోనివ్వదు.

కంచం పొత్తులూ, మంచం పొత్తుల మాట దేవుడెరుగు. ఆ కాలాన దళితులు ఎదుర్కొంటున్న అతి పెద్ద సమస్య నీళ్ల దగ్గర వివక్ష. మిగతా అన్ని కులాల వారూ, ఆఖరికి తురక మతం పుచ్చుకున్న మాల మాదిగలు కూడా ఊరిబావుల నీళ్లు తోడుకోవచ్చు. హిందువులైన మాల మాదిగలను మాత్రం బావిలో చేద వేయనివ్వరు. చలివేంద్రాల్లో వారికి దోనెలోనో దొప్పలోనో నీళ్లు పోస్తారు. కాఫీ హోటళ్లలోనూ వారి గ్లాసులు వేరు.

అంటరానితనం రూపుమాపాలన్న పట్టుదల నేతాశ్రీలకు నిజంగా ఉంటే మొట్టమొదట దృష్టి పెట్టాల్సింది ఈ సమస్య మీద. జనాల దృష్టిలో గాంధీగారు దేవుడు. ఊరి బావులను దళితులనూ వాడుకోనివ్వాలని, వారి బిడ్డలను బడిలోకి రానివ్వాలని ఆయన గట్టిగా చెబితే చాదస్తులైన హిందువులు కూడా మాట వింటారు. ఒకవేళ వినకపోతే సత్యాగ్రహ వజ్రాయుధం ఉండనే ఉంది. మహాత్ముడు అన్నం మాని అమరణ దీక్ష పడతానంటే చాలు, ఎంత మొండి ఘటాలైనా దారికి వస్తారు. అంతదాకా వెళ్లక్కర్లేదు. విరామ సంగీతంలా ఎత్తుకున్న బార్డోలీ రాగంలో ఎలాగూ అస్పృశ్యత అంశం చేర్చారు కనుక, ప్రతి ఊళ్లో కల్లు దుకాణాల ముందు లాగే ఊరిబావుల దగ్గరా, పాఠశాలల ముందూ అవసరమైతే పికెటింగులు చేసి హరిజనులకు సమాన హక్కులను సాధించాలని మహాత్ముడు ఉద్బోధించి ఉంటే కాంగ్రెసు వాదులు ముందుకు ఉరికేవాళ్లే.

గట్టి ప్రయత్నం చేశాక ఫలితం లేకపోతే వేరే సంగతి. కాంగ్రెసు వారు అసలు ప్రయత్నమే చేయలేదు. గాంధీగారు చేయమనీ చెప్పలేదు. ఊరిబావులను దళితులు వాడుకోవటాన్ని సవర్ణులు అంగీకరించక పోవచ్చని కాంగ్రెసు వారు ముందే డిసైడ్ అయ్యారు. వారిని ఎలా ఒప్పించాలి అని కాక ఒప్పుకోకపోతే దళితులకు వేరే బావులు తవ్విస్తే సరి - అని గొప్ప ఉపాయం కనిపెట్టారు. అంటరానితనానికి వ్యతిరేకంగా పోరాడాలి అని పిలుపు ఇచ్చిన బార్డోలీ తీర్మానానికి జత చేసిన లోపాయకారీ నోటులో కాంగ్రెసు వర్కింగు కమిటీ ఏమందో ఆలకించండి.

"Whilst therefore in places, where the prejudice against the untouchables is still strong, separate schools and separate wells must be maintained out of congress funds, every effort should be made to draw such children to national schools and to persuade the people to allow the untouchables to use the common wells"

(అస్పృశ్యులపై వ్యతిరేకత బలంగా ఉన్నచోట్ల కాంగ్రెసు నిధుల నుంచి వేరే బడులల్లో వేరే బావులు ఏర్పాటు చేయాలి. అదే సమయంలో అంటరాని పిల్లలను జాతీయ పాఠశాల్లో చేర్చడానికి, ఉమ్మడి బావులను అస్పృశ్యులు వాడుకునేందుకు ప్రజలను ఒప్పించటానికి అన్ని ప్రయత్నాలూ చేయాలి.)

అంటరానివారికి వేరే బావులను, వారి పిల్లలకు వేరే బడులను కాంగ్రెసు సంస్థే ఏర్పాటు చేయటమంటే అంటరానితనాన్ని చేజేతులా పెంచి పోషించినట్టే కదా? మీరు ఒప్పుకోకపోతే అంటరానివారికి వేరే బావులు ఏర్పాటు చేస్తాం అంటే ఎవరైనా ఎందుకు ఒప్పుకుంటారు? కాంగ్రెసు వాదులు చేసే మొక్కుబడి ప్రయత్నాలను ఎందుకు పడనిస్తారు?

హరిజనులను ఉద్ధరించటానికే అవతారమెత్తిన మహాత్ముడు దగ్గరుండి చొప్పించిన పై 'షరా' వల్ల ఏమైందంటే – అప్పటిదాకా గాంధీ భక్తివల్ల అంటరానివారిని దగ్గరికి రానిచ్చిన వారిలో కూడా చాలామంది బార్డోలీ తీర్మానం తరవాత బిర్రబిగిశారు. వారికి వేరే బావులు, వేరే బడులు ఏర్పాటు చేయిస్తామన్నారు కదా, అలాగే చేయించండి అని కాంగ్రెసు వారికి చెప్పి అస్పృశ్యులను మునుపటి కంటే తీవ్రంగా వెలివేశారు. ఈ పెడధోరణిని గమనించే 1922 జూన్ 3న అఖిల భారత కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శి విఠల్‌భాయ్‌కి రలిసిన లేఖలో స్వామి శ్రద్ధానంద ఇలా మొత్తుకున్నాడు;

"... బార్డోలీ తీర్మానం పుణ్యమా అని కొత్త వివక్షలు పుట్టు కొస్తున్నాయి. అంబాలా కంటోన్మెంటు, లూధియానా, బాతాలా, లాహోర్, అమృత్‌సర్‌లలో ఇటీవలి పర్యటనల్లో అస్పృశ్యత నిర్మూలన అంశం నిర్లక్ష్యానికి గురికావటం నేను గమనించాను. ఢిల్లీ చుట్టుపట్ల ఈ విషయంలో గట్టిగా పని చేస్తున్నది నేను అధ్యక్షుడుగా ఉన్న దళితోద్ధార సభే తప్ప కాంగ్రెసు కాదు. బార్డోలీ నిర్మాణాత్మక తీర్మానాన్ని తగిన విధంగా సవరించకపోతే కాంగ్రెసు కార్యక్రమంలో అతి ముఖ్యమైన పని కుంటుపడుతుంది. ఈ సంగతి అధ్యక్షుడికి చెప్పండి. ఆయన సరే అంటే వచ్చే ఎఐసిసి సమావేశంలో నేను బార్డోలీ తీర్మానంలో 4వ అంశానికి ఈ కింది సవరణను ప్రతిపాదించదలిచాను:

"దళిత వర్గాల దిగువ డిమాండ్లను వెంటనే నెరవేర్చాలి:

1. ఇతర తరగతుల పౌరుల సరసన వారినీ ఒకే తివాచీపై కూచోనివ్వాలి.

2. ఉమ్మడి బావుల నుంచి నీరు తోడుకునే హక్కు వారికి ఉండాలి.

3. వారి పిల్లలను జాతీయ పాఠశాలలూ, కళాశాలల్లో చేర్చుకుని పై కులాల విద్యార్థులతో వారిని స్వేచ్ఛగా కలవనివ్వాలి"

[*Inside Congress*, **Swami Shraddhanand**, pp. 183-184]

ఈ ఉత్తరం రాసిన నాలుగు రోజులకు ఎఐసిసి కొలువు తీరింది. నా సవరణ ప్రతిపాదన సంగతి ఏమి ఆలోచించారని కార్యదర్శి పటేల్‌ను శ్రద్ధానందస్వామి అడిగాడు. 'వర్కింగ్ కమిటీ దాన్ని మీ సబ్ కమిటీకి రిఫర్ చేస్తుందిలే. దాని గురించి ఇక్కడ పట్టుబట్టకండి' అని జవాబు వచ్చింది. ఔను కాబోలని స్వామి ఊరుకున్నాడు. కాని తరవాత ఆ ప్రతిపాదన అతీగతీ లేదు. వర్కింగ్ కమిటీ నుంచి సబ్ కమిటీకి ఎలాంటి వర్తమానమూ రాలేదు.

ఈ వరసంతా చూసి విసుగొచ్చి శ్రద్ధానంద అస్పృశ్యత సబ్ కమిటీకి రాజీనామా చేశాడు. రాజీనామా లేఖలో ఆయన లేవనెత్తిన ముఖ్యాంశాలు వేటికీ జవాబు ఇవ్వకుండా దాటేసి, 'మాకు అలాంటి ఉద్దేశం లేదు. దళితులకు చాలా చేయాలని తహతహ లాడుతున్నాం. మీ అంతటి వారు లేకపోతే ఎలా? రాజీనామా వెనక్కి తీసుకుని మాలో కలిసిపొండి' అని కొత్త ప్రధాన కర్యాదర్శి మోతీలాల్ నెహ్రూ శుష్కప్రియాలతో ఉత్తరం రాశాడు. దాంతో శ్రద్ధానందకు ఓటమి నశించింది.

ప్రియమైన పండిట్ మోతీలాల్‌జీ

1922 జూలై 23న మీరు రాసిన ఉత్తరం అందింది. అస్పృశ్యత సబ్ కమిటీ నుంచి నా రాజీనామాను ఉపసంహరించజాలనని చెప్పటానికి విచారిస్తున్నాను. నా మొదటి ఉత్తర?ంలో నేను ప్రస్తావించిన వాస్తవాలను పట్టించుకోలేదు. ఎఐసిసి నిధుల నుంచి కనీసం లక్ష ఇవ్వాలని నేను కోరినప్పుడు సబ్ కమిటీ పని ఒక కొలిక్కి వచ్చాక వర్కింగ్ కమిటీ కావలసినన్ని నిధులు సమకూర్చుగలదన్న సవరణను రాజగోపాలాచారి ప్రతిపాదించారో లేదో ఆయననే అడిగి తెలుసుకోండి. ఆ సవరణను అసలు తీర్మానంలో ఎందుకు పొందుపరచలేదు?

స్వామి శ్రద్ధానంద పేరు మొదట ఉన్నది కాబట్టి అస్పృశ్యత ఉపసంఘానికి ఆయనే కన్వీనరు అని అన్నదీ లేనిదీ విఠల్‌భాయ్ పటేల్‌ను కనుక్కోండి. నన్నే కన్వీనరుగా పెట్టినట్టు డాక్టర్ అన్సారీ కూడా జూన్ 17న నాకు రాశారు. ఈ సంగతీ మీరు ఆయనను అడగవచ్చు.

అస్పృశ్యులకు అతి జరూరుగా చేయవలసింది ఎంతో ఉంది. దాన్ని నేను ఇంకెంత మాత్రమూ వాయిదా వేయలేను. వర్కింగ్ కమిటీ తదుపరి సమావేశంలో నా రాజీనామాను ఆమోదించండి. అస్పృశ్యత నిర్మూలనకు నా పద్ధతిలో నేను పని చేసుకుంటాను.

ఇట్లు
శ్రద్ధానంద సన్యాసి
(అదే గ్రంథం, పే. 187-188)

వద్దన్నా విననివాణ్ణి వదిలేయడమే మేలు అనుకున్నారో, లౌక్యం లేకుండా ప్రతిదీ పద్ధతి ప్రకారం జరగాలంటూ పంచాయతీ పెట్టేవాడిని బయట ఉంచడమే మంచిదని తలిచారో – తెలియదుగాని కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీ 1923 జనవరి గయ సమావేశంలో శ్రద్ధానంద రాజీనామాను ఆమోదించింది. అతడు పోగా మిగిలిన వారే అస్పృశ్యత సబ్ కమిటీలో సభ్యులుగా కొనసాగుతారని, యాజ్ఞిక్ అనే ఆయన దానికి కన్వీనరుగా ఉంటాడని తీర్మానించింది.

శ్రద్ధానంద లేకపోతేనేమి? ఇంకా మహామహులు ఉన్నారు కదా? వారైనా సబ్ కమిటీని సరిగా నడిపించి దళితుల బాగుకు పాటుపడ్డారా? లేదు.

'స్వామి శ్రద్ధానంద స్థానంలో వేరొకరు దొరకనందువల్ల సబ్ కమిటీ ఏ పనీ చేయలేక పోయిందని గయ కాంగ్రెసు మహాసభకు వార్షిక నివేదికలో కార్యదర్శి ప్రకటించాడు. అపుడు ఈ విభాగానికి బడ్జెటులో 17వేల రూపాయలు కేటాయించి, రాజగోపాలాచారిని ఆ పని చూడమన్నారు. అందులో ఒక్కపైసా ఖర్చు పెట్టలేదని మరుసటిఏడు కాకినాడ కాంగ్రెసులో బయటపడింది. దీనికి ఉపరి, కాకినాడ మహాసభ అధ్యక్షుడు మౌలానా మహమ్మద్ ఆలీ దళితులను హిందువులు, ముసల్మాన్లు కింద రెండుగా చీల్చాడు. ఆ రకంగా కథ ముగిసింది. (అదే గ్రంథం, పే. 188)

తెలంగాణ ఉద్యమ చరిత్ర

- రిటైర్డ్ ప్రొఫెసర్ కేశవ్‌రావ్ జాదవ్

ఫ్యూడలిజం అనేది సమస్యలో ఒకానొక భాగం మాత్రమే. పైగా, అది మన ఒక్కరి సమస్య కాదు. జాతీయ సమస్య తెలంగాణలో దానికి సోషలిస్టుల చేతిలో, కమ్యూనిస్టుల చేతిలో చావు దెబ్బలు పడ్డాయి. కోస్తాంధ్ర పాలకులు వచ్చి 1950, 1960 దశాబ్దాల్లో హైదరాబాద్ కౌల్దారీ చట్టాన్ని తుంగలో తొక్కి మళ్లీ దానికి కొత్త ఊపిరి అందించారు. ఇప్పుడది అవసాన దశలో దానికి కొత్త ఊపిరి అందించారు. ఇప్పుడది అవసాన దశలో ఉండి నెమ్మదిగా ఖరానా వృత్తుల్లోకి, చిరు పెట్టుబడిదారీ విధానంలోకి పరివర్తన చెందుతున్నది.

కులం కూడా సమస్యలో భాగమే. ఆర్యసమాజం వారు 1930, 40 దశాబ్దాల్లో దాన్ని తమ పద్ధతిలో పరిష్కరించాలని చూశారు. కలినీ ప్రధానంగా అది పట్టణ ప్రాంత ఉద్యమంగా మిగిలింది. గ్రామాల్లోకి చొచ్చుకు పోలేదు.

పట్టణాలకు, అలాగే చారిత్రక, జాత స్మృతులకు మాత్రమే పరిమితమైనా మతతత్వం కూడా సమస్యలో భాగమే. తెలంగాణలో సపలి దక్కన్ అంతటి సమస్య ఏమిటంటే, పాలన వ్యవహారాల్లో స్థానిక ప్రజలకు పాత్రను నిరాకరించడం, గతంలో అలా లేదు. గిరిజన రాజ్య వ్యవస్థలు, కాకతీయ సామ్రాజ్యం ఆనాటి పరిమితుల మేరకు అవి ప్రజాసంక్షేమం అనే భావన మీద ఆధారపడ్డ భాగస్వామ్య వ్యవస్థలుగానే పనిచేశాయి.

పాలనలో ప్రజల భాగస్వామ్యాన్ని అనుమతించే వ్యవస్థ మీద దాడి బహమనీ పాలనలో జరిగింది. అందుకు కారణం ఆ పాలన ప్రధానంగా సైనిక పరమైంది, సామ్రాజ్య వ్యవస్థ మీద ఆధారపడింది. విదేశీ కిరాయి మూకల మీద ఆధారపడ్డ ఆ వ్యవస్థ మనుగడ కోసం తప్పనిసరిగా స్థానికులకు వ్యతిరేకంగా, క్రూరంగా వ్యవహరించవలసి వచ్చింది. దోపిడీదారుగా ఉండాల్సి వచ్చింది.

స్థానికంగా సైనికులు లభ్యమవుతున్నా, వారు విదేశీ సైనికుల మీదనే ఆధారపడ్డారు. ఎందుకంటే, ఆ రాజ్య లక్ష్యం ప్రజాసంక్షేమం కాదు. విదేశీ పాలకవర్గానికి విలాసవంతమైన జీవితాన్ని సమకూర్చడం. ఈ పాలనను హిందువులు, ముస్లింలు వ్యతిరేకించారు. తిరుగుబాటు చేశారు. ఆ తిరుగుబాటు ఇరానియన్ల, టర్కుల ఊచకోతకు కూడా దారితీసినిది. చివరకు ఆ తిరుగుబాటు స్థానిక మూకుమ్మడి నిర్మూలనతో, చిన్న రాజ్యాల లొంగుబాటుతో పరాజయంగా ముగిసింది. గోల్కొండ యాదవరాణి అతి చిన్న బలగంతో బహమనీల మీద పోరాడి అమరురాలైంది. బీదర్‌లోనూ, గోల్కొండలోనూ జరిగిన పోరాటాలను దక్కన్ల స్వయం పాలన కోసం జరిగిన మొదటి తిరుగుబాట్లుగా చెప్పవచ్చు. మరోవైపు కుతుబ్‌షాహీలు తమ రాజకీయ ప్రయోజనాలనూ, ప్రజా సంక్షేమాన్ని జోడించి మధేయమార్గాన్ని అనుసరించే ప్రయత్నం చేశారు. ద్రోహుల చేతిలో అక్కన్న, మాదన్నల అమరత్వం, అబ్దుల్ రజాక్ ప్రతిఘటన, ఔరంగజేబు దాడిలో కుతుబ్‌షాహీ ఆఖరి రాజు అబుల్ హసన్ తానీషా నిర్బంధం పరిస్థితిని తారు మారు చేశాయి. వ్యవస్థ తిరిగి సామ్రాజ్యవాదంలోకి, సైనిక తత్వంలోకి కూరుకుపోయింది. ప్రజలు తిరిగి నిస్సహయంగా మౌనంలోకి లొంగుబాటులోకి మరలిపోయారు.

అసఫ్‌జాహీలు పరాయి ప్రాంతీయులు, వారి బలమంతా ఉత్తరాది సైనిక బృందాలే. ఇక్కడి పాలనా వ్యవస్థలోకి వారు వేలాది మంది ఉత్తరాదివారిని తెచ్చి నింపారు. ఆరో నిజాం మహబూబ్ అలీ పాషా ప్రజల అభిమానాన్ని చూరగొన్న నవాబు అయినా, తక్కినవారంతా అదే తోవలో నడిచారు. ఏడో నిజాం కాలం వరకూ స్థానికేతరులదే పెత్తనం నడిచింది. ఏడో నిజాం కాలంలో స్థానిక ముస్లింలు ఆందోళన చేశారు. దాంతో స్థానికుల ప్రయోజనాలను కాపాడటానికి ప్రభుత్వం చర్యలు తీసుకోవలసి వచ్చింది. ఆ ఆందోళననే ముల్కి ఉద్యమం అంటారు. ముల్కి అంటే స్థానికులు అని అర్థం. ముల్కి నిబంధనలు అప్పుడు అమలులోకి వచ్చినవే.

అదే సమయంలో ఆదిలాబాద్‌లోని గోండులు నిజాం నిరంకుశ పాలన మీద తిరుగుబాటు చేశారు. జర్మన్ మానవ శాస్త్రవేత్త హైమన్ డార్ఫ్‌ను నిజాం ఆహ్వానించి గిరిజన ప్రాంతాల్లో స్థితిగతుల గురించి అధ్యయనం చేసి సంస్కరణలు సూచించవలసిందిగా కోరారు. అతని ప్రతిపాదనలను నిజాం ప్రభుత్వం ఆమోదించింది. కొమురం భీమ్ అమరత్వం వృథాగా పోలేదు.

భారతీయ భాషే అయినా ఉర్దూను పాలన భాషగా, బోధన భాషగా ఉపయోగించడం మెచ్చదగినదే అయినా, ఇతర స్థానిక భాషలైన తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడంను ఆదరించి ఉంటే బాగుండేది. కానీ, అది జరగలేదు. ఆర్య సమాజీయులు కూడా తమ స్కూళ్లలో హిందీయే నేర్పించారు తప్ప స్థానిక భాషలను కాదు.

ఉర్దూ విషయంలో కూడా రెండు రకాల ప్రమాణాలు ఉండేవి. లకో&, ఢిల్లీలో మాట్లాడే ఉర్దూ స్వచ్ఛమైనదని, దక్కనీ ఉర్దూ సరైనది కాదని పాలకులు, స్థానికేతరులు భావించారు. అందువల్ల స్థానికులైన హిందూ కవులు, ముస్లింలు ఇద్దరూ స్వచ్ఛమైన ఉర్దూ తెలయనివారుగా హేళనకు గురయ్యారు. వలస వచ్చిన పర్షియన్‌వారికి, దక్కనీయులైన తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ ప్రజలకు పరస్పర సంబంధాల కారణంగా రూపొందిన అద్భుతమైన దక్కనీ భాషకు ఇక్కడ ఆదరణే లేకపోయింది.

పోలీసు చర్యకు మునుపూ ఆ తరవాత జరిగిన సంఘటనలు హృదయవిదారకమైనవి. నిజాం 'శ్యడల్ పాలననూ, మజ్లిస్-తై హాదుల్- ముసల్మీన్ సాయుధ ముఠా రజాకార్లను ప్రతిఘటించి ఐదువేల మంది సోషలిస్టులు, కమ్యూనిస్టులు, సాధారణ ప్రజలు ప్రాణత్యాగం చేశారు.

పోలీసులు, రజాకార్లు కూడా పెద్ద సంఖ్యలో మరణించారు. అప్పుడు పోలీసు చర్య జరిగింది. పోలీసు చర్య తరవాత తెలంగాణలో పెద్దగా హింస జరగలేదు. కానీ హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలోని కర్ణాటక భాగం, మరాఠ్వాడా పరిస్థితి భిన్నంగా ఉంది. 1948 నుండి 1956 వరకు తెలంగాణ రకరకాల పాలనను చవిచూసింది. మొదట సైనిక పాలన, తరవాత వెల్లోడి పాలన. 1952లో ఎన్నికల తరవాత బూర్గుల రామకృష్ణారావు ముఖ్యమంత్రిగా మొదలైన ప్రజాప్రభుత్వ పాలన ఆధునిక భారతదేశ చరిత్రలోనే అత్యంత అభివృద్ధికరమైన చట్టాల్లో ఒకటి అని చెప్పదగ్గ హైదరాబాదీ కౌల్దారీ చట్టం శాసనసభ ఆమోదం పొంది పాక్షికంగా అమలులోకి వచ్చింది. 1952 నుంచి 1956 వరకు ఈ నాలుగేళ్లు తెలంగాణ ప్రజలు ఎంతోకాలం తరవాత గడిపిన సంతోషకరమైన కాలంగా చెప్పుకోవచ్చు. భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలను ఏర్పాటు చేయాలన్న నిర్ణయం ముంచుకు రాకపోతే హైదరాబాద్ రాష్ట్రం హాయిగా కొనసాగి ఉండేది. నిజానికి నెహ్రూ, లోహియా ఇద్దరూ కూడా హైదరాబాద్ రాష్ట్రం కొనసాగాలనే వాదించారు. కానీ, మునుపు అనేకమార్లు జరిగినట్లుగానే ఈసారి కూడా తెలంగాణ ప్రజలు వారి సొంత నాయకుల చేతిలోనే ద్రోహానికి గురయ్యారు ఈసారి ద్రోహం కుల కారణాల మీద జరిగింది. కాంగ్రెస్‌లోని బ్రాహ్మణులు రెడ్డి పాలన బూచిని చూపి భయపెట్టారు. ఫజల్ అలీ కమిషన్ సూచనకు విరుద్ధంగా, నెహ్రూ, లోహియాల సలహాలను ఖాతరు చేయక ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం ఏర్పాటుకు మార్గం వేశారు. మద్రాస్ ప్రెసిడెన్సీ తమిళ పాలకవర్గం తమకు చేసిన గాయాలకు గగ్గోలు పెట్టిన ఆంధ్రా నాయకత్వం తన బాధను అవలీలగా తెలంగాణ ప్రజలకు బదిలీ చేసింది. కానీ, ఇది కేవలం ఆ ప్రాంతీయుల ఉమ్మడి మానసిక సమస్యే కాదు, కోస్తా ఆంధ్రాకు చెందిన కమ్మ, రెడ్డి, బ్రాహ్మణ ఫ్యూడల్ కులాల అధికార దాహం, ధన దాహం అసలు సమస్య ఈ కులాల తృష్ణ అధికమైంది. తెలంగాణ నదీ జలాల మీద వారి కన్ను పడింది. అధికార పీఠం మీద కమ్మవారు ఎంతోకాలంగా కన్నువేసి ఉన్నారు. కమ్మవారి బ్రాహ్మణ వ్యతిరేకతకీ కుల నిర్మూలనకీ ఏ సంబంధమూ లేదు. బ్రాహ్మణ పాలన స్థానంలో తమ ఆధివత్యం నెలకొల్పాలన్నదే వారి సంకల్పం.

1952 నుంచి 1956 వరకు ఈ నాలుగేళ్లూ తెలంగాణ ప్రజలు ఎంతోకాలం తరవాత గడిపిన సంతోషకరమైన సంవత్సరాలుగా చెప్పుకోవచ్చు. భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటు నిర్ణయం ముందుకు రాకపోతే హైదరాబాద్ రాష్ట్రం హాయిగా కొనసాగి ఉండేది.

మరిచిపోలేని సంఘటనలు

కొన్ని సంఘటనలు మర్చిపోలేము. 1952 ఆందోళన సమయంలో అమరుడైన ఒక విద్యార్థి రక్తసిక్తమైన అంగి ఆగ్రహానికి, అమరత్వానికి ప్రతీకగా, పతాకంగా మారింది. పోరాట నినాదాలు మిన్నుమిడుతుండగా అబిడ్స్ చౌరస్తాలో పోలీసులు ఆందోళనకారులపై కాల్పులు జరిపారు. 1969లో మహిళల సత్యాగ్రహంలో 15 నుంచి 75 ఏళ్ల వయసు ఉన్న వందలాది స్త్రీలు పురానాపూల్ – హుస్సేనీ ఆలం రోడ్డు, చార్మినార్ వైపు ఊరేగింపుగా వెళ్తుండగా లాఠీచార్జీ చేశారు. మరోరోజు 20 మంది యువకులు 'తెలంగాణ– తెలంగాణకి జై' అన్న ఉర్దూ గీతాన్ని ఆలపిస్తూ చార్మినార్ దగ్గర ఈ ఊరేగింపులను ఆపడానికి ఏర్పాటు చేసిన పోలీసు ప్లాటూను వైపు దూసుకెళ్లారు. ఇలా ఎన్నో మరువరాని ఉద్యమ జ్ఞాపకాలు, రాజకీయ ద్రోహానికి గురైనా నైతికంగా ఘన విజయం సాధించిన పోరాటం, నాయకుడే లేని ప్రజాపోరాటం!

'1969 తెలంగాణ ఉద్యమం అని చెప్పుకొనేది నిజానికి 1968 డిసెంబర్‌లో మొదలైంది. 1968 డిసెంబర్ 6న హైదరాబాద్ వివేకవర్ధని కళాశాల నుంచి విద్యార్థులు ఊరేగింపు తీశారు. సమైక్యతావాదులు, పోలీసులు కుదుర్చుకున్న కిరాయి గూండాలు ఆ ఊరేగింపు మీద దాడి చేశారు. ఆ గందరగోళంలో అనేకమంది విద్యార్థులకు దెబ్బలు తగిలాయి. అక్కడి నుంచి ఉద్యమం మొదలైంది. వెంటనే ఖమ్మం, వరంగల్‌ల్లో ప్రదర్శనలు జరిగాయి. ఆ తరవాత నిజామాబాద్, ఇక అగ్గి తెలంగాణ అంతటా వ్యాపించింది.

తెలంగాణ ఉద్యమ చరిత్ర

దెబ్బతిన్న తెలంగాణ ఫ్యూడల్ శక్తులతో రాయలసీమ రెడ్లు చేతులు కలిపి కమ్మవారి ప్రయత్నాలను అడ్డుకున్నారు. రాయలసీమ రెడ్ల చేతిలో ఒక రకంగా తెలంగాణ రెడ్లు మోసానికి గురై, ఆత్మగౌరవం కోల్పోయి తక్కువవారిగా పరిగణన పొందారు. ఆ తరవాత నక్సలైట్ ఉద్యమం కారణంగా వారు భూములను కూడా కోల్పోయారు. ఆంధ్రా శక్తులు తెలంగాణ ఫ్యూడల్ శక్తులను అన్ని రకాలు గానూ అవమానాలకు గురి చేశాయి. అన్ని రకాల అవమానాలను పొందినప్పటికీ ఈ తెలంగాణ ఫ్యూడల్ వర్గం 1968–72 నాటి ప్రత్యేక తెలంగాణ మహాప్రజా ఉద్యమానికి వెన్నుపోటు పొడవడం గమనార్హం.

1952లోనే హైదరాబాద్ ప్రజలు పరాయి పాలనకు వ్యతిరేకంగా తిరుగుబాటు చేశారు. ముల్కి వ్యతిరేకతను ప్రతిఘటిస్తూ ఆరుగవీరు విద్యార్థులు ప్రాణత్యాగం చేశారు. ఆ ఉద్యమమూ, 1956 నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ఏర్పాటును వ్యతిరేకించిన ఉద్యమమూ కూడా ద్రోహానికి గురి అయ్యాయి. తెలంగాణ నాయకత్వ స్వభావం అటువంటిది.

1968–72 మధ్యలో ప్రత్యేక తెలంగాణ ఉద్యమానికి జరిగిన ద్రోహంతోపాటు, భూసంస్కరణలు అమలు జరపడంలో కోస్తా ఆంధ్ర, రాయలసీమ ఫ్యూడల్ కూటమి చూపించిన అలక్ష్యం కారణంగా నక్సలైట్ ఉద్యమం పుట్టింది. ఆంధ్రలో ఫ్యూడలిజం లేదనే మాట

అర్థరహితం. భారతదేశంలో అతి నిరంకుశ ఫ్యూడల్ వ్యవస్థ ఉన్న ఉత్తర బీహార్‌తో పోల్చదగ్గది కోస్తా ఆంధ్రా ప్రాంతం. అక్కడిలాగే ఇక్కడా కుల వ్యవస్థ వెర్రి తలలు వేస్తోంది. కారంచేడు, చుండూరు' వంటి ఘటనలు తెలంగాణలో జరగడాన్ని ఊహించగలమా? ఫ్యూడలిజం, కులతత్వం తెలంగాణలో బాగా బలహీనపడ్డాయి. అదే ఆంధ్రాలో సినిమా పెట్టుబడి వల్ల, వ్యవసాయాభివృద్ధి కోసం తెలంగాణ వనరులను తరలించడం వల్ల ఆ రెండు అవలక్షణాలు కోస్తా ఆంధ్రాలో బలపడ్డాయి. కులతత్వ ఫ్యూడల్ సమాజంలో దోపిడీ దారుకు క్యాపిటలిజం కూడా అదనంగా వచ్చి చేరింది. దొంగదారుల్లో సంపాదించిన సంపద, తెలంగాణ వనరుల వలన దోపిడీ కలిసి ఒక ఉన్మాద సమాజాన్ని సృష్టించాయి. కమ్యూనిస్టు పార్టీలు కూడా కులతత్వంతో, ఫ్యూడలిజంతో నిండిపోవడమే ఇందుకు ఉదాహరణ. ఈ ఉన్మాదానికి కాంగ్రెస్, తెలుగుదేశం పార్టీలు అధికార ప్రతినిధులు. ఇతర కులాలవారికి కూడా కొన్ని ఎంగిలి మెతుకులు విదిల్చి, దళారులుగా మార్చి కుల వైరుధ్యాలను కప్పిపుచ్చడానికి ఆంధ్రా ప్రాంతంలో ప్రయత్నాలు జరిగాయి. తెలంగాణను మొత్తంగా తరలించడంల ఆంధ్రాలోని అట్టడుగు పీడిత సెక్షన్లను కూడా భాగస్వాములను చేశారు. తద్వారా తమ ప్రాంతంలోని వైరుధ్యాలను పరిష్కరించాలని కోస్తా నాయకత్వం ప్రయత్నించింది. నాటి తూర్పు పాకిస్థాన్ (నేటి బంగ్లాదేశం) విషయంలో పశ్చిమ పాకిస్థాన్ వ్యవహరించిన తీరుతో దీన్ని పోల్చవచ్చు.

తెలంగాణ వనరులపై మూకుమ్మడి దోపిడీకి ఇక్కడి జీవన విధానం మీద దాడి తోడైంది. ఆంధ్రప్రదేశ్ ఏర్పాటు కోసం పట్టుబట్టడం వెనుక తెలంగాణ వనరులపై పట్టు సాధించాలనే దుర్బుద్ధి ఉంది. ప్రత్యేక హైదరాబాద్ రాష్ట్రం కానీ, తెలంగాణ కానీ ఏర్పాటు అయితే ఇటువంటి పట్టును నిరోధించి ఉండేది.

ప్రజల భాషను, సంస్కృతిని పూర్తిగా ధ్వంసం చేస్తే గానీ వారిని పూర్తిగా లొంగదీసుకోలేరు. మూడో ప్రపంచాన్ని ఉద్ధరించడం తన బాధ్యత అనుకున్న తెల్లవాడిలాగానే కోస్తా ఆంధ్రులు కూడా భావించారు. బ్రిటిష్, తమిళ పాలక వర్గం నుంచి పొందిన అవమానాల నుంచి వారు గుణపాఠాన్ని నేర్చుకోలేదు. తెలంగాణ మీద ఎల్లకాలం పెత్తనం చేయవచ్చుననే కలలు కన్నారు. బ్రిటిష్‌వారు కూడా రవి అస్తమించని బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యం ఎల్లకాలం కొనసాగుతుందని అనుకున్నారు.

ఉద్యమ ప్రారంభం

1969 తెలంగాణ ఉద్యమం అని చెప్పుకొనేది నిజానికి 1968 డిసెంబర్‌లో మొదలైంది. 1968 డిసెంబర్ 6న హైదరాబాద్ వివేకవర్ధని కళాశాల నుంచి విద్యార్థులు ఊరేగింపు తీశారు. సమైక్యతావాదులు, పోలీసులు కుదుర్చుకున్న కిరాయి గూండాలు ఆ ఊరేగింపు మీద దాడి చేశారు. ఆ గందరగోళంలో అనేక మంది విద్యార్థులకు దెబ్బలు తగిలాయి. అక్కడినుంచి ఉద్యమం మొదలైంది. వెంటనే ఖమ్మం, వరంగల్‌ల్లో ప్రదర్శనలు జరిగాయి. ఆ తరవాత నిజామాబాద్, ఇక అగ్గి తెలంగాణ అంతటా వ్యాపించింది. సికింద్రాబాద్ 'బూరు మహదేవ్' హాల్‌లో ఒక సభ పెట్టాలని సమైక్యవాదులు అనుకున్నారు. ఆ సభను బహిష్కరించాలను విద్యార్థులు పిలుపు ఇచ్చారు. కొందరు కాంగ్రెస్ వారు, కమ్యూనిస్టులు ఆ మీటింగ్‌లో మాట్లాడాల్సి ఉంది. మీటింగ్ జరిగింది కానీ, ఆ చిన్న హాలులో కూడా అతి కొద్దిమంది మాత్రమే హాజరయ్యారు. హాలు బయట మాత్రం మీటింగ్‌ను వ్యతిరేకిస్తూ వేలాది మంది విద్యార్థులు గుమిగూడి నినాదాలు చేశారు. శాంతియుతంగా నిరసన తెలుపుతున్న విద్యార్థుల మీద పోలీసులు కాల్పులు జరిపారు. అనేకమంది విద్యార్థులు మరణించారు. ఆ విద్యార్థి వీరుల ప్రాణదానంతో తెలంగాణలో ఆగ్రహం కార్చిచ్చులా వ్యాపించింది.

ఇది జరగడానికి కొద్ది రోజుల ముందు కొందరు మేధావులు సమావేశమై తెలంగాణ 'ప్రజాసమితి' అనే సంస్థను స్థాపించాలని నిర్ణయించారు. ఈ సంకల్పానికి ప్రతాప్‌కిశోర్, రఘువీరరావు ప్రధాన ప్రేరకులు. న్యాయవాదిగా ఉన్న ఎ.మదన్‌మోహన్‌ను సంస్థ అధ్యక్షుడిగా ఎన్నుకున్నారు. రాజకీయాల్లో అతనికి పూర్వ అనుభవం లేకున్నప్పటికీ, తక్కినవారందరూ ఎక్కడో ఒకచోట పూర్తికాలం ఉద్యోగులుగా ఉండటం వల్ల ఆ ఎన్నిక జరిగింది. తెలంగాణ ప్రజాసమితి పతాకం కింద ఉద్యమం మూలమూలలకూ విస్తరించింది. ఈ ఉద్యమంలోని మరో విశిష్ట లక్షణం కేంద్రీకృత అధికారం లేని స్వభావం. పైనుంచి ఏ ఆదేశాలు లేకుండానే ఎక్కడికక్కడ ప్రజాసమితి శాఖలూ, విద్యార్థి కార్యాచరణ సమితి శాఖలు ఏర్పడ్డాయి. నిధులు అవసరమైనప్పుడు స్థానికంగానే సమకూర్చుకునే వారు. 1969 మార్చి వచ్చేసరికి ఉద్యమం రాష్ట్ర ప్రభుత్వాన్ని ఎదుర్కోగల నిర్మాణ రూపాన్ని సంతరించుకుంది.

ఉవ్వెత్తున ఎగిసిన ఉద్యమం

ఏప్రిల్ 6 కాల్పుల సంఘటన తరవాత ఉద్యమం ఊపందుకుంది. మే 1న రాజ్‌భవన్ దగ్గరకు పెద్ద ర్యాలీ నిర్వహించాలని ప్రజాసమితి నిర్ణయించింది. ఉద్యమ చరిత్రలో అది సువర్ణాక్షరాలతో లిఖించదగ్గ రోజు. ప్రభుత్వం ర్యాలీని నిషేధించింది. చార్మినార్‌కు అన్నివైపులా కిలోమీటర్ దూరం వరకు జనసంచారాన్ని నిషేధించారు. అయినా జనం వందల సంఖ్యలో ముందురోజు రాత్రే తమ ప్రాంతాలను వదిలి చార్మినార్ చుట్టూ ఉన్న ఘాంసి బజార్, అలీజా కోట్ల, కాలి కమాన్, పత్తర్ ఘట్టిలకు చేరుకున్నారు. వారందరూ అధిక భాగం పాతనగరం నుంచి వచ్చినవారే. చార్మినార్ గుడి వద్ద పూజ చేయాలని చెప్పి పోలీసులను నమ్మించి నేను కూడా (కేశవ్‌రావ్ జాదవ్) చార్మినార్ చేరుకున్నాను. అందుకోసమని చేతిలో కొబ్బరికాయ, అగరుబత్తీలు, హారతి కర్పూరం పట్టుకెళ్లాము. పోలీసులను నమ్మించడం కోసం అక్కడ పూజ కూడా చేయాల్సి వచ్చింది, గుడితో పాటు, చార్మినార్ చుట్టూ కూడా ప్రదక్షిణ చేశాము. నా జీవితంలో చేసిన ఏకైక పూజ అదే.

ర్యాలీ కోసమని అప్పుడే కె.వి. రంగారెడ్డి రంగప్రవేశం చేశారు. ఆయనప్పుడు ఎంతో బలహీనంగా ఉన్నారు. చబుత్ర వరకు ఆయన్ను నడపించి తీసుకువెళ్ల వలసి వచ్చింది. కంటి చూపు దాదాపుగా పోయింది. చెవుడు, అయినా గొంతు మాత్రం మునలితనం కనిపించకుండా దృఢంగా ఉంది. ఆయన ప్రసంగించడం మొదలు పెట్టేసరికి వేలాది మంది సాయుధ పోలీసుల పహారాను

ధిక్కరించి వందలాది మంది గుమిగూడారు. చాలా క్లుప్తంగా ప్రసంగించారు. ఆయన ప్రసంగంలోని ఆఖరి వాక్యం నా జ్ఞాపకాల్లో చిరస్థాయిగా మిగిలిపోయింది. 'బానిస బతుకు కంటే చావు మంచిది (గులామ్ కీ జిందగీ సే మౌవుత్ అచ్చా హై)'. ఉపన్యాసం తరువాత ఆయన అక్కడి నుంచి వెళ్లకముందే ఆ ప్రాంతమంతా బాష్పవాయుగోళాలు పేలిపోతున్నాయి. తెలంగాణ కురువృద్ధుడు మాట్లాడారు. ప్రజలు నెత్తురు చిందించి స్పందించారు. ఊరేగింపులో వందసార్లు బాష్పవాయు ప్రయోగం చేశారు. అయినా ఊరేగింపు ఆగలేదు. అఫ్జల్‌గంజ్ చేరుకునే సరికి ఊరేగింపులో వేలాది మంది చేరారు. సిద్ధి అంబర్ బజార్ వద్ద పోలీసు కాల్పులు ప్రారంభమై, రాజ్‌భవన్ దాకా సాగుతూనే ఉన్నాయి. అడపాదడపా కాల్పులు జరుగుతూనే ఉన్నాయి. రాజ్‌భవన్ వద్ద, సికింద్రాబాద్ ఈవినింగ్ కాలేజీ విద్యార్థి సంఘం నాయకుడు ఉపేందర్‌రావు పోలీసు తుటాలకు నేలకొరిగాడు. రాజ్‌భవన్ ప్రాంతంలో విద్యార్థులపై కాల్పులు జరపడానికి కొందరు తెలంగాణ పోలీసులు నిరాకరించారని ఆ తర్వాత తెలిసింది. దారి పొడవునా బాష్ప వాయువు, పోలీసు కాల్పులు ఉన్నా రాజ్‌భవన్ చేరేనాటికి ఊరేగింపులో 50 వేల మంది ఉన్నారని అంచానా. అత్యద్భుతమైన సన్నివేశమది. పోలీసుల కాల్పులు ప్రారంభం కాగానే జనం సాధారణంగా చెదిరిపోతారు. కానీ, ఇక్కడ ప్రతి రౌండ్ కాల్పులకు జనం తండోపతండాలుగా వచ్చి చేరారు.

కాంగ్రెస్‌తోనే దిగజారుడు మొదలు

మార్చి నాటికే ఉద్యమంలో కాంగ్రెస్‌వారి చొరబాటు మొదలైంది. చెట్టును తొలచివేసే చీడపురుగులు వారేనని తరవాత తెలిసివచ్చింది. ఉద్యమానికి ఒక 'స్థాయి' కలిగిన నాయకుడు కావాలన్న వాదన వారే లేవదీశారు. అధ్యక్ష పదవి నుంచి మదన్‌మోహన్‌ను తప్పించి చెన్నారెడ్డిని నాయకుడిగా చేయాలని ప్రచారం మొదలుపెట్టారు. లేదంటే 'పోటీ సమితి'ని ప్రారంభిస్తామని బెదిరించారు. ఆ సమయంలో కావాల్సింది సహనమూ, వివేకమూ. ఒకవైపు యణరెడ్డి, బద్రి విశాల్‌పిట్టి ఇద్దరూ చెన్నారెడ్డి కార్యక్రమాన్ని బలపరిచారు. ఇతరులు వారిని అనుసరించారు. ఉద్యమం ప్రారంభమైన ఆరు నెలలకు 1969 మే 21న ఉద్యమంతో ఏ సంబంధమూ లేని మర్రి చెన్నారెడ్డి తెలంగాణ ప్రజాసమితి అధ్యక్షుడైపోయాడు.

ఉద్యమానికి శల్యసారథ్యం మొదలైంది. అతను సంస్థ నిర్మాణాన్ని ప్రతిస్థాయిలోనూ విచ్ఛిన్నం చేయడం మొదలుపెట్టాడు. విద్యార్థి సంఘాన్ని, కార్మిక సంఘాన్ని, ఎన్జీవో, మహిళా కమిటీలను రద్దు చేశాడు. కేంద్రీకృతంగా నిధుల వసూళ్లు మొదలయ్యాయి. అవినీతి ప్రవేశించింది. అట్టడుగు స్థాయిలో ఉద్యమం ఇంకా సజీవంగానే ఉంది. జూన్ 1 నుంచి జరిగే పరీక్షలను బహిష్కరించాలని పిలుపు ఇచ్చారు. ఎన్జీవోల సమ్మె కొనసాగింది. మొత్తం పాలనా యంత్రాంగం స్తంభించిపోయింది.

పోలీసు కాల్పులు

జూన్ 1, 2 తేదీల్లో పెద్ద ఎత్తున పోలీసు కాల్పులు జరిగాయి. చాదర్‌ఘాట్ పరీక్ష కేంద్రంలో పికెటింగ్ చేస్తున్న అరుణ అనే హై స్కూల్ విద్యార్థిని 1969 జూన్ 1న పోలీసు కాల్పుల్లో మరణించింది. తెలంగాణ అంతటా కాల్పుల్లో అనేకమంది విద్యార్థులు మరణించారు. అప్పుడు బలహీనమైన మైనారిటీ ప్రభుత్వం నడుపుతున్న ఇందిరాగాంధీ అర్ధరాత్రి హుటాహుటిన హైదరాబాద్ వచ్చి ప్రజలను శాంతిపజేయటానికి ప్రయత్నించారు. బహుశా నాయకులను ఖరీదు చేయడానికి కూడా వచ్చి ఉండవచ్చు. ఇంతలో ఎం.శ్రీధర్‌రెడ్డి ఆధ్వర్యంలో పోటీ సమితి ఒకటి ఏర్పడింది. ఆయన అమెరికా వెళ్లిపోయాడు. ప్రజల అభ్యర్థన మేరకు నాగం కృష్ణ, మదన్‌మోహన్ అసెంబ్లీకి ఎన్నికైనప్పటికీ ఉద్యమాన్ని సస్పెండ్ చేస్తున్నట్లు చెన్నారెడ్డి ప్రకటించారు. 1971 మధ్యంతర ఎన్నికల్లో తెలంగాణ ప్రజాసమితి చెన్నా శల్య సారథ్యంలో కూడా విజయం సాధించింది. కంగుతిన్న చెన్నారెడ్డి సమితిని కాంగ్రెస్‌లో విలీనం చేస్తున్నట్లు ప్రకటించాడు. విద్యార్థులు సమితి కార్యాలయాన్ని ముట్టడించారు. కానీ చెన్నారెడ్డి కనిపించకుండాపోయాడు. కాంగ్రెస్‌లో సమితి విలీనం తెలంగాణ ప్రజలకు, వారి ఆకాంక్షలకు పిగుడుపాటైంది. 370 మందికి పైగా పోలీసు కాల్పుల్లో మరణించారు. వందలాది మంది అంగవికలులయ్యారు. తెలంగాణ ప్రజల్లో నిరాశ నిస్పృహలు అలుముకున్నాయి. ఉద్యమంలో వారు ఎనలేని త్యాగాలు చేశారు. ఉద్యమాన్ని ఉపసంహరించినా ప్రజాసమితి అభ్యర్థులకు ఓటు వేసి ఘన విజయం అందించారు. ఇంతకన్నా ఇంకేం చేయగలరు?

సోషలిస్టు పార్టీ, రిపబ్లికన్ పార్టీ, కొందరు మేధావులు కలిసి ప్రజాసమితిని పునరుద్ధరించి 1972 నవంబర్‌లో తెలంగాణ బంద్‌కు పిలుపునిచ్చారు. బంద్ విజయవంతమైంది. చార్మినార్ వద్ద పోలీసు కాల్పుల్లో ఒక యువకుడు మరణించాడు. ఇంతలో ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్రం కోసం ఆందోళన మొదలైంది. మొదట తెన్నేటి విశ్వనాథం, గౌతు లచ్చన్న నాయకత్వంలో మొదలైన ఈ ఉద్యమాన్ని కూడా కాంగ్రెస్‌వారు కైవసం చేసుకున్నారు. ఆంధ్ర, తెలంగాణ రెండు ప్రత్యేక రాష్ట్రాలు కావాలని పోరాడే సంయుక్త కమిటీ ఒకటి ఏర్పడింది. నేను కూడా అందులో సభ్యుడిగా పనిచేశాను. చెన్నారెడ్డి మాదిరి వ్యక్తిని ఆంధ్రలో కూడా ప్రయోగించి ఆ ప్రత్యేక రాష్ట్ర ఉద్యమాన్ని కూడా వెన్నుపోటు పొడిచారు. తెలంగాణకు కల్పించిన ప్రత్యేక రక్షణలన్నీ రద్దు చేయాలని డిమాండ్ పెట్టారు. చెన్నారెడ్డి, ఆయన కాంగ్రెస్ అనుచరులు కూడా ఆ నాయకత్వంతో కుమ్మక్కై తెలంగాణ రక్షణలన్నీ తొలగించారు. ఆ తర్వాత వాటి స్థానంలోనే ఆరు సూత్రాల పథకం వచ్చింది.

ఇంతలో 1972 అసెంబ్లీ ఎన్నికలు వచ్చాయి. బి.సత్యనారాయణరెడ్డి అధ్యక్షుడిగా, నేను (కేశవ్‌రావ్ జాదవ్) కార్యదర్శిగా ఉన్న సంపూర్ణ తెలంగాణ ప్రజా సమితి (ఎస్‌టిపిఎస్) 49 సీట్లకు పోటీ చేసింది. వనరులేమీ లేకున్నా మూడు సీట్లు గెలుచుకుంది. అనేకచోట్ల స్వల్ప తేడాతో ఎస్‌టిపిఎస్ అభ్యర్థులు ఓడిపోయారు. అయితే ఉద్యమం క్షీణ దశలోకి చేరి 1972 చివరి నాటికి పూర్తిగా చెదిరిపోయింది. స్వతంత్ర భారతదేశంలో ఏ పార్టీ ప్రమేయం లేకుండా తీవ్రంగా, దృఢంగా, తక్షణ స్పందనతో అత్యంత దీర్ఘకాలికంగా కొనసాగిన ఏకైక ఉద్యమం ఇది. పూర్తిగా శాంతియుతంగా జరిగింది. గాంధీజీ అనుచరులమని గొప్పలు చెప్పుకొనే పెద్దలే ఈ ఉద్యమాన్ని నెత్తుటి ఏరుల్లో ముంచారు.

పోలీసు మ్యూజియంగా తెలంగాణ

తెలంగాణను జాతీయ పోలీసు మ్యూజియంగా మార్చివేశారు. మలబారు స్పెషల్ పోలీసు, జమ్ము కశ్మీర్ మిలీషియా, మహారాష్ట్ర, ఉత్తరప్రదేశ్ కానిస్టేబులరీ, కర్నాటక, తమిళనాడు, బీహార్ ఆర్మడ్ పోలీసులు తెలంగాణలో చేరారు. గూర్ఖ, మరాఠ సైనిక రెజిమెంట్లు కూడా ప్రత్యక్షమయ్యాయి. ఉద్యమాల నిర్వహణలో తెలంగాణ ప్రజలు అనుసరిస్తున్న కొత్త రూపాలను చూసి గూర్ఖ రెజిమెంట్ అధికారులే ఆశ్చర్యపోయారు. హుసేని ఆలం ప్రాంతంలో 8 మీటర్ల ఎత్తయిన బారికేడ్లను చూసి సాధారణ పౌరులు దానిని నిర్మించినందుకు గుర్ఖాలు నిశ్చేష్టులయ్యారు.

ఉద్యమకాలంలో జరిగిన అత్యాచారాలు ఇన్నీ అన్నీ కాదు. లక్షలాది మందిని జైల్లో పెట్టారు. తెలంగాణలో అనేక స్కూలు, కాలేజీ భవనాలు జైళ్లుగా మారాయి. తెలంగాణ జైళ్లు కిక్కిరిసిపోవడంతో రాజమండ్రి, వైజాగ్ జైళ్లకు పంపారు. తెలంగాణలో ఒక్క ఆంధ్ర వ్యక్తిని కూడా ముట్టుకోలేదు. కాని కోస్తాలో ఇద్దరు తెలంగాణవారిని సజీవ దహనం చేశారు. ప్రాంతీయ ఫాసిజం వికృత రూపాన్ని ఆ రూపాల్లో చూశాం.

మలిదశ ఉద్యమం

ఎన్ని ద్రోహాలు జరిగినా ఉద్యమం కొనసాగింది. సికింద్రాబాద్, హైదరాబాద్ జంట నగరాలలోని తెలంగాణ అమర వీరుల స్మారక చిహ్నాల వద్ద ఏటా వందలాది మంది చేరి నివాళులర్పిస్తున్నారు. 1986 జనవరిలో కొందరు కార్యకర్తలు కలిసి 'తెలంగాణ ఇన్ఫర్మేషన్ ట్రస్ట్' స్థాపించాలని నిర్ణయించారు. కొంతకాలానికి 'మా తెలంగాణ' అనే మాసపత్రికను ప్రారంభించి ఏడు నెలల నడిపారు. ఆర్థిక ఇబ్బంది వల్ల అది ఆగిపోయింది. ఆ పత్రిక ఆవిష్కరణ కాచిగూడలోని బసంత్ టాకీసులో వేయి మందికి పైగా హాజరైన సభలో జరిగింది. 1991లో తెలంగాణ స్టూడెంట్స్ ఫ్రంట్, తెలంగాణ లిబరేషన్ స్టూడెంట్స్ ఆర్గనైజేషన్ అనే రెండు సంస్థలు ఏర్పడ్డాయి. తెలంగాణ స్టూడెంట్స్ ఫ్రంట్ కాకతీయ యూనిట్ 1992లో ఏర్పడింది. 1993 ఆగస్టులో ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ లాండ్ స్కేప్ గార్డెన్, ఠాగూర్ ఆడిటోరియంలో చిన్న రాష్ట్రాలపై జాతీయ సెమినార్ జరిగింది. సురేంద్ర మోహన్ ప్రారంభించిన ఈ సెమినార్‌లో జస్టిస్ మాధవరెడ్డి ప్రసంగించారు. ముగింపు సమావేశంలో జార్జి ఫెర్నాండెజ్ ప్రసంగించారు. విదర్భ నుంచి విలాస్ భోన్‌గడే, హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలోని కర్ణాటక ప్రాంతం నుంచి లక్ష్మణ్ దస్తి సహా దేశం నలుమూలల నుంచి అధిక సంఖ్యలో ప్రతినిధులు ఈ సెమినార్‌కు హాజరయ్యారు. ఉస్మానియా క్యాంపస్‌లోను, బయట టిఎస్ఎఫ్, టిఎల్ఎస్ఓ ప్రదర్శనలు చరీసి తెలంగాణ విద్యార్థులకు 15 శాతం అదనపు సీట్లు సాధించారు.

ఉద్యమం తిరిగి కొత్తగా చిగుళ్లు తొడుగుతున్నదనడానికి గుర్తుగా 1996 నవంబర్ 1న వరంగల్‌లో తెలంగాణ ప్రజాసమితి ఆధ్వర్యంలో సదస్సు బ్రహ్మాండంగా జరిగింది. 5 వేల మందికి పైగా ప్రతినిధులు హాజరయ్యారు. 1996 డిసెంబర్ 1న హైదరాబాద్‌లో కూడా సదస్సు నిర్వహించారు. ఆ తరవాత వరుసగా అనేక సభలు, సదస్సులు, సమావేశాలు- గోదవరిఖని, కరీంనగర్, సిద్దిపేట, జనగాం, ఆలేరు, స్టేషన్‌ఘనపూర్, నిజామాబాద్, ఖమ్మం, నల్గొండ, హైదరాబాద్ పాత బస్తీ, భువనగిరి మొదలైనచోట్ల జరిగాయి. భువనగిరి మహాసభ, బహిరంగసభ ఉద్యమంలో ఓ మలుపు. కాశోజీ నారాయణరావు, డాక్టర్ ప్రొఫెసర్ జయశంకర్, ప్రొఫెసర్ పి.ఎల్. విశ్వేశ్వరరావు, డాక్టర్ శ్రీనివాసులు, డాక్టర్ సింహాద్రి, సిద్ధారెడ్డి ఇంకా అనేకమంది హాజరయ్యారు. కమ్యూనిస్టు నాయకుడు మల్లయ్య గుప్తా అధ్యక్షత వహించారు. బహిరంగ సభలో గద్దర్ తదితరులు ప్రసంగించారు. నిర్వాహకుల అంచనాలకు మించి పెద్ద సంఖ్య జనం హాజరయ్యారు. ప్రత్యేక రాష్ట్ర సాధన కోసం శాంతియుతంగా పోరాడాలని గద్దర్ పిలుపునిచ్చారు. నాయకత్వంపై ప్రజలకు పూర్తి పట్టు ఉండేలా అట్టడుగు స్థాయి నుంచి నాయకత్వం ఉండాలని అందులో నేను సూచించాను.

1969 నాటి ఉద్యమాన్ని వ్యతిరేకించిన పార్టీల్లో కమ్యూనిస్ట్ పార్టీ, జనసంఘ్, మజ్లిస్ ఉన్నాయి. వీటిలో మొదటి రెండు పార్టీలు ఆంధ్రప్రాంతానికి చెందిన అగ్రవర్ణ సెక్షన్లకు ప్రాతినిధ్యం వహిస్తుండగా మజ్లిస్ అగ్రకుల, అగ్రవర్ణ దక్కనే తర ముస్లింలకు ప్రాతినిధ్యం వహిస్తుంది. అయినా హిందూ, ముస్లింలు ఇద్దరూ నాటి ఉద్యమాన్ని బలపరిచారు. 1971 ఎన్నికల్లో పైన చెప్పిన పార్టీలకు గుణపాఠం చెప్పారు. తెలంగాణ ఉద్యమంలో ఉర్దూ దక్కనీయుల పాత్రను విస్మరించరాదు. తెలుగును వ్యాపింపజేయడం చారిత్రక అవసరం. కానీ ఉర్దూను, దక్కనీని విస్మరించడం అపరాధం అవుతుంది. తెలుగు, మరాఠీ, హిందీ, కన్నడ భాషలను చులకనగా చూసి నిజాం చేసిన తప్పునే మళ్లీ మనం చేసినట్లు అవుతుంది. మగ్దూం మొహినొద్దీన్, ఇబ్రహిం జలీస్, సులేమాన్ అరీబ్, రాజా దూబే జిలాని బానో, ఓంప్రకాశ్, నిర్మల్ వంటి సాహితీవేత్తలు తమ రచనల ద్వారా తెలంగాణ రాజకీయ సంస్కృతిని సుసంపన్నం చేసిన తీరు మర్చిపోలేనిది. గుంటూరు తెలుగు ఒకటే అసలైన తెలుగు అన్న భాషా అహంకారంతో కోస్తా ఆంధ్ర పాలకులు తెలంగాణ తెలుగును, దక్కనీని, హిందీ, ఉర్దూ, మరాఠీ, కన్నడలను చులకనగా చూస్తున్నారు. అలాగే గిరిజన భాషను కూడా నాశనం చేశారు. కొత్త తెలంగాణ తన సాంస్కృతిక, సాహిత్య, సంప్రదాయంలో భాగమైన ఈ భాషలన్నింటినీ ఆదరించాలి. పరాయి పాలన నుంచి విముక్తి కోసం ప్రజల భాగసామ్యం ఉండే రాజకీయాల కోసం తెలంగాణ ఇప్పుడు మరో ఉద్యమాన్ని నిర్వహిస్తుంది. తెలంగాణ ప్రజలు ఇప్పుడేమి చేస్తారు? వలస పాలకులు ఎలా ప్రతిస్పందిస్తారు. అన్న ప్రశ్నలు భారతదేశ రాజకీయాల భవిష్యత్‌ను నిర్ణయిస్తాయి. చిన్న రాష్ట్రాల కోసం డిమాండ్ చేయడమంటే బాధ్యతాయుతమైన ప్రజాప్రమేయం ఉన్న రాజకీయాల కోసం డిమాండ్ చేయడం. ఆర్థిక, సాంస్కృతిక స్వయం ప్రతిపత్తి కోసం జరిగే ప్రథమ భారత పోరాటం 1969 నాటి ఆందోళన, ఇప్పుడు సాగుతున్న ఉద్యమంలో 'సామాజిక విముక్తి' అన్న డిమాండ్ కూడా తోడైంది. అది తప్పదు. జాతి వాదం నుంచి, లింగవివక్ష నుంచి, కుల వాదం నుంచి విముక్తి కోసం యావత్ ప్రపంచం తపన పడుతుంది. యాభై ఏళ్లలో అటువంటి ఉద్యమాల్లో అగ్రగామిగా నిలిచిన

మార్చినాటికే ఉద్యమంలో కాంగ్రెస్‌వారి చొరబాటు మొదలైంది. చెట్టును తొలచివేసే, చీడపురుగులు వారేనని తరవాత తెలిసివచ్చింది. ఉద్యమానికి ఒక 'స్థాయి' కలిగిన నాయకుడు కావాలన్న వాదన వారే లేవదీశారు. అధ్యక్షపదవి నుంచి మదన్‌మోహన్‌ను తప్పించి చన్నారెడ్డిని నాయకుడిగా చేయాలని ప్రచారం మొదలుపెట్టారు. లేదంటే 'పోటీ సమితి'ని ప్రారంభిస్తామని బెదిరించారు. ఆ సమయంలో కావాల్సింది సహనమూ, వివేకమూ, ఒకవైపు మదన్‌మోహన్‌లో నాయకత్వ లక్షణాలు పూర్తిగా లోపించగా, బి.సత్యనారాయణరెడ్డి, బద్రి విశాల్‌పిట్టి ఇద్దరూ చెన్నారెడ్డి కార్యక్రమాన్ని బలపరిచారు. ఇతరులు వారిని అనుసరించారు.

తెలంగాణ ఇప్పుడు సరైన నాయకత్వం కోసం నిరీక్షిస్తుంది. అయితే మనం ఇప్పుడు ఏం చేయాలి? వలన పాలన నుంచి తెలంగాణను విముక్తి చేయడం ఒక్కటే కర్తవ్యం కాదు. ఇంతింతై పెరుగుతున్న వారి స్వార్థం నుంచి, దురాశ నుంచి ఆంధ్రవారిని విముక్తం చేయాల్సి ఉంది. తెలంగాణ ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఏర్పాటుతోనే ఆంధ్రవారి విముక్తి ప్రారంభమవుతుంది. రేపటి తెలంగాణ ఎలా ఉంటుంది? ప్రత్యేక తెలంగాణ ఎవరి కోసం? అని ప్రజలు అడుగుతున్నారు. సమాజంలోని హెచ్చు దగ్గులేమీ మారనప్పుడు తెలంగాణ కోసం పోరాడటంలో అర్థం ఏమిటి? ఏది మారినా మారకపోయినా ఒక్కటి మాత్రం మారి తీరుతుంది. అది మన నవరులు, ఉద్యోగాలు, విద్య మీద మనకు అదుపు ఉంటుంది. అయితే అది ప్రారంభం మాత్రమే. ఇతర విధానాలు ఎలా ఉంటాయో, ఏ మార్పులు వస్తాయో దార్శనికులు దర్శించి, ప్రజలకు తెలియ చెప్పాల్సి ఉంటుంది.

– రిటైర్డ్ ప్రొఫెసర్ కేశవ్‌రావ్ జాదవ్
(డాక్టర్ ఎస్. సింహాద్రి, రిటైర్డ్ ప్రొఫెసర్ పి.ఎల్. విశ్వేశ్వరరావు సంపాదకత్వంలో 1998లో వచ్చిన 'తెలంగాణ ప్రాంతీయ అసమానతల అభివృద్ధి' నుంచి)

सभा ने मुक्ति दिवस मनाया

१७ सितम्बर मुक्ति दिवस के उपलक्ष में पंडित नरेन्द्रजी के स्टच्यू के पास आयोजित समारोह में तिरंगा झण्डा फहराते हुए केन्द्रीय मंत्री श्री बण्डारू दत्तात्रेय जी एवं सभा अधिकारी तथा उपस्थित जन समूह

मुक्ति दिवस के उपलक्ष में केशव मेमोरियल पाठशाला के आवरण में स्थित सरदार वल्लभ भाई पटेल को श्रद्धान्जलि अर्पित करते हुए सभा प्रधान श्री विट्ठल रावजी आर्य एवं अन्य

ఆర్య సమాజ్
న్యూ బోయిన్‌పల్లి
సికింద్రాబాద్
30 రోజుల శ్రావణ మాస
వేదప్రచార పూర్ణాహుతి
జరిగినది.

తేది 14-09-2015
ఆదివారము.

ప్రధాన్
బృహస్పతి

కోశాధికారి వరుణ్‌రాజ్ — కార్యదర్శి అంజిరెడ్డి

సెల్ : 9652669732.

सभा के नए प्रकाशन

सन्ध्या अग्नि होत्र विधि पुस्तक का हिन्दी और तेलुगु में अलग-अलग डबल कलर में सभा ने प्रकाशित करवाया हैं। हिन्दी रू. 120/-में 10 प्रति और तेलुगु पुस्तक रू. 100/- में 10 प्रति सभा कार्यालय से प्राप्त की जा सकती । अधिक संख्या में मंगवाकर याज्ञिक प्रक्रिया को व्याप्त करने में अपनी भागीदारी निभाएं । आर्य प्रतिनिधि सभा, आ.प्र.-तेलंगाना, सुल्तान बाजार, हैदराबाद । सभा के अगले प्रकाशन : संस्कार विधि हिन्दी और तेलुगु में विवरण सहित तुरन्त प्रकाशत की जा रही है । लागत मूल्य पर पाठकोंके समक्ष उपस्थित की जाएगी । अभी से मंगवाने वालों के लिए मूल्य में 50 प्रतिशत छूट दी जाएगी ।

వైదిక పంచ మహాయజ్ఞ విధి (తెలుగులో) పునః ప్రచురణ రూ॥ 100/- లకు 10 పుస్తకాలు. ఇదే విధముగా హిందీలో కూడ డబుల్ కలర్‌లో వైదిక సంధ్యా అగ్నిహోత్ర విధి పుస్తకమును ప్రచురించడం జరిగినది. వేల రూ॥ 20/- కాని ఎక్కువ సంఖ్యలో తీసుకున్న వారికి రూ॥ 12/- చొప్పున ఇవ్వబడును. అధిక సంఖ్యలో తెప్పించుకుని వేదప్రచారానికి తోడ్పడగలరు.

A book on Swami Shradhanand ji and political analysis of the then period Price Rs. 150/- per copy

Now it is available on concessional rate. only for Rs. 100/ - per copy from Arya Pratinidhi Sabha Office, Sultan Bazar, Hyderabad

వర్షేష్టి మహా యజ్ఞము

వర్షేష్టి మహా యజ్ఞమును నిర్వహించిన గోషామహల్ ఆర్యసమాజము. పాల్గొన్న సమాజ అధికారులు శ్రీ జయవ్రత్ గారు మరియు ఇతరులు. సభ ప్రధాన్ గారిని చూడవచ్చును.

सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा नई दिल्ली द्वारा प्रकाशित

चारों वेदों का सेट

आर्य प्रतिनिधि सभा में उपलब्ध
नौ जिल्दों का सेट मात्र रु. २५००/- में
लागत मूल्य से भी बहुत कम दाम पर
नौ जिल्द लगभग ८००० पन्नों का
तुरन्त मंगवाएँ घर-घर बाँटे ।
हर आर्य समाज के पुस्कालय में
एक सेट जरूर रखें ।

Date of Publication 2nd & 17th of every Month, Date of posting 3rd and 18th of every month
आर्य जीवन 03-10-2015 Registered-Reg. No. HD/783/2015-17 RNI.No.52990/93

ఆర్య జీవన్
హిందీ-తెలుగు ద్విభాషా పక్ష పత్రిక
ఆర్య ప్రతినిధి సభ ఆ.ప్ర.-తెలంగాణ, D.No. 4-2-15
మహర్షి దయానంద మార్గము సుల్తాన్ బజార్, హైదరాబాద్-95,
Arya Pratinidhi Sabha AP-Telangana, Sultan Bazar, Hyderabad -95
Phone No. 040-24753827, 66758707, Fax: 040-24557946
సంపాదకులు - విఠల్‌రావు ఆర్య ప్రధాన్ సభ

*By 6.30 in the evening everything was normal for him. In a packed auditorium of India International Centre, the book **"Applied Spirituality"** was released followed by a lively discussion by eminent journalist, author and politician **Arun Shouri,** accomplished educator and Christian theologian **Revd. Valson Thampu,** (present principal of St. Stephen's College) and moderated by famous academician and writer **MadhuKishwar.** Question & Answer session followed till 9 P.M. The debate was very illuminating.*

*The historic march from Delhi to Deorala in Rajasthan against the sati immolation of a young widow of 17 years, which led to the Sati Prevention Act 1987 and the Supreme Court's landmark judgement in 1983 on a PIL filed by **Bandhua Mukti Morcha** on the plight of stone quarry workers in Haryana that all labourers who are denied minimum wages are to be presumed bonded labourers were mile stones in the social reforms mission undertaken by Swami Agnivesh and virtually became the focal points for all speakers.*

Swami ji amused the audience by narrating an incident how he presented a copy of Swami Dayanand's Sathyarth Prakash to the late King Abdulla of Saudi Arabia in Madrid (Spain) in 2008. Similarly his enunciation of ONE GOD concept of the Vedas in Isphahan (Iran) in the aftermath of Prophet Mohammed's cartoon published in Denmark in 2009. The Ayatullah's in Iran insisted that Swami Agnivesh extended his stay for two more days to educate the educators in the famous madrassas in Qum.

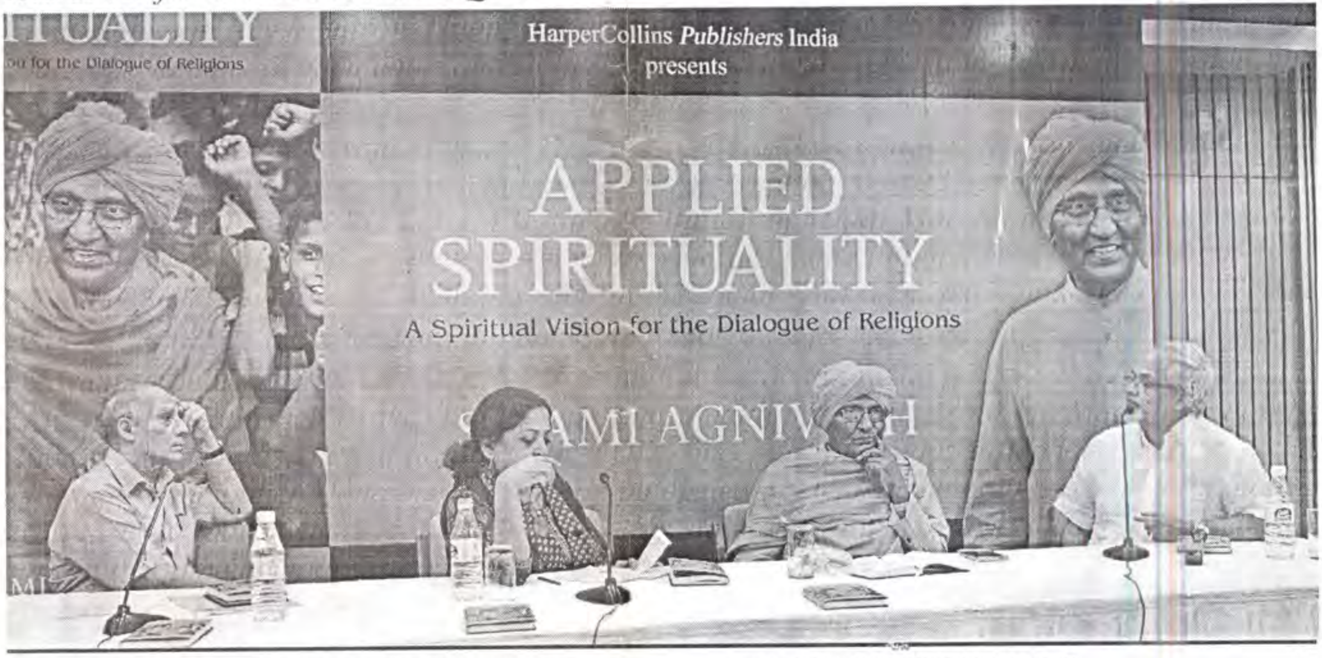

THE VIEWS & THE NEWS PUBLISHED IN THIS ISSUE MAY NOT NECESSARILY BE AGREEABLE TO THE EDITOR
Editor: VithalRao Arya • acharyavithal@gmail.com

సంపాదకులు : విఠల్‌రావు ఆర్య, ప్రధాన్, ఆర్యప్రతినిధి సభ ఆ.ప్ర.-తెలంగాణ సుల్తాన్‌బజార్, హైదరాబాదుగీ-95 Ph.No. 24753827,Email : acharyavithal@gmail.com
संपादक: श्री विट्ठल राव आर्य प्रधान सभा ने सभा की ओर से आकृति प्रेस चिक्कडपल्ली में मुद्रित करवा कर प्रकाशित किया।
प्रकाशक: आर्य प्रतिनिधि सभा आं.प्र.-तेलंगाना सुल्तान बाज़ार, हैदराबाद तेलंगाना-९५